

Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς»
Τεύχος 9ον, 10ον, 11ον 1937

DR V. BUGIEL

**ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΙΙΙ Μ. Χ. ΑΙΩΝΟΣ**

ΙΑΤΡΙΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑΙ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΕΚΕΙΝΗΣ

ΑΠΟΔΟΣΙΣ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

ΙΑΤΡΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ»
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ἐν Ἀλεξανδρουπόλει τῇ 16 Αὐγούστου 1937

Φίλε Κύριε Σακελλαρίδη,

Σᾶς ἀποστέλλω πρὸς δημοσίευσιν περισπούδαστον πραγματείαν τοῦ ἐν Παρισίοις συναδέλφου κ. *V. Bugiel*, ἐπιγραφομένην :

Une importante contribution
à l'histoire de la Médecine au III Siècle
de notre ère

Les détails médicaux dans un roman Grec
de cette époque,

τὴν ὁποίαν μετέφρασα χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς φίλης “Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς”, κατόπιν ἀδείας τοῦ συναδέλφου κ. *Jean Bugiel* ἀκτινολόγου ἐν Παρισίοις, υἱοῦ τοῦ ἀποβιώσαντος κατὰ Μάρτιον 1937 συγγραφέως.

Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ *Bulletin de la Société Française de l'Histoire de la Médecine* (1924, τεῦχος Σεπτεμβρίου—Ὀκτωβρίου καὶ Νοεμβρίου—Δεκεμβρίου).

Ἐὰν τὴν εὗρῃτε καὶ σεῖς ἐνδιαφέρουσιν, ἐλπίζω, ὅπως καὶ ἐγώ, τὴν δημοσιεύεται μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι πράγματι σπουδαίαν συμβολὴν προσφέρει εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἱατρικῆς, ἰδίως δὲ τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων.

Μὲ πολλὴν ἐκτίμησιν
ΑΧΙΛΛΕΥΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ

DR V. BUGIEL

**ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΙΙΙ Μ. Χ. ΑΙΩΝΟΣ**

**ΙΑΤΡΙΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑΙ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΕΚΕΙΝΗΣ**

ΑΠΟΔΟΣΙΣ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ

Πρόκειται περὶ τῆς “Ἱστορίας τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου,, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ συγγέωμεν μὲ τὸ ἔργον τοῦ Φιλοστράτου: “Ὁ βίος Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως,,.

Ἡ ἱστορία Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου ἀποτελεῖ μέρος τῶν Ἑλληνικῶν μυθιστορημάτων τοῦ μεσαιῶνος ἢ μᾶλλον τῆς πολὺ μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος, ἰδίως δὲ τῆς ομάδος τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦσι: μυθιστορήματα τῶν σοφιστῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου. Ἡ ὁμὰς αὕτη ἀνεπτύχθη μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος, δηλαδὴ μεταξὺ τῆς βασιλείας τῶν Ἀντωνίων (96 μ. Χ.) καὶ τῆς διανομῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (395 μ. Χ.). Εἶχε δὲ ὥς συγγραφεῖς Ἑλληνας σοφιστὰς τῆς ἐποχῆς, ἢ διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν κατὰ τρόπον σύγχρονον, διανοομένους ἑλληνικῆς καταγωγῆς, οἱ ὅποιοι ἔφερον μεταξὺ τῶν ἰδικῶν των καὶ πρὸ πάντων μεταξὺ τῶν Ρωμαίων, κατωτέρου πάντοτε πολιτισμοῦ, τὰ φῶτα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης.

Τὰ μυθιστορήματα τῶν σοφιστῶν εἶναι ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν. Θὰ ἀναφέρωμεν δὲ αὐτὰ καθ’ ἣν σειρὰν κατέταξεν αὐτὰ ὁ Erwin Rohde,¹ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐξοχωτέρους γνώστας τοῦ ζητήματος.

Τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται: “Αἱ ἱστορίαι τῆς Βαβυλῶνος,, ἢ “Τὰ Βαβυλωνιακά,, τοῦ ὁποίου συγγραφεὺς εἶναι ὁ Ἰάμβλικος, σύγχρονος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

1) Erwin, Rohde, Der Griechische Roman und seine Vorläufer 1876. Ἔκδ. β'. ἐπηυξημένη ὑπὸ Fr. Schöll 1900 ἐν Λειψίᾳ.

Ἐπειτα ἔρχεται τὸ μυθιστόρημα “Τὰ κατὰ τὴν Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην”, Ξενοφῶντος τοῦ Ἐφεσίου.

Τρίτον εἶναι ἡ “Ἱστορία Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου”.

Τέταρτον, “Τὰ περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν”, τοῦ Ἰηλιοδώρου.

Πέμπτον, “Τὰ περὶ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην”, τοῦ Χαρίτωνος.

Ἑκτον, “Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα”, τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου καὶ

Ἑβδομον, “Τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην”, τοῦ Λόγγου.

Μετὰ τὸν Λόγγον ἀρχίζει τὸ ἐρωτικὸν μυθιστόρημα τῶν Βυζαντινῶν μετέσσαρας ἀντιπροσώπους: Εὐστάθιον τὸν Μακροβολίτην, Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον, Νικήταν Εὐγενειανὸν καὶ Κωνσταντῖνον Μανασσῆν.

Ἡ “Ἱστορία Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου”, δὲν εἶναι τὸ ἀριστούργημα τῆς ομάδος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἔχει τὴν εἰδυλλιακὴν χάριν τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην, οὔτε τὴν χάριν τῶν ἔργων τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου ἢ Ξενοφῶντος τοῦ Ἐφεσίου. Οὐχ ἦντιν μὲ “Τὰ κατὰ Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην”, τοῦ Ξενοφῶντος παρουσιάζει τὰς μεγαλειτέρας ὁμοιότητας ὑπὸ ἔποψιν συνθέσεως καὶ περιεχομένου. Διὰ τοῦτο ὁ Rohde καὶ ἔπειτα ὁ Krumbacher¹ τείνουν νὰ ἀναγνωρίσουν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον ὡς πιθανὸν ὑπόδειγμα τῶν “Κατὰ Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην”.

Ὡς χρονολογίαν τῆς καταγωγῆς τοῦ μυθιστορήματός μας παραδέχονται τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν τοῦ Christ.² Εἰς τὸ 34 κεφάλαιον τοῦ Ἀπολλωνίου, μιὰ χρυσὴ λίβρα διαιρεῖται εἰς 50 νομίσματα, πρᾶγμα σὺνηθες ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καρακάλλα (211 μ. Χ.) καὶ τῶν διαδόχων του μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου (306 μ. Χ.), ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἰδρῦθῃ ἄλλο νομισματικὸν σύστημα, τὸ τῶν Solidi (=χρυσοῦν νόμισμα ἔξ οὗ τὸ σολδίου).

Παραδέχονται δὲ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου μετεφράσθη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εἰς τὸ λατινικόν, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὰ αἰνίγματα τοῦ Συμποσίου,³ ὅστις ἔζησε περὶ τὰ 500 μ. Χ. Ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἐσώθη μόνον τὸ λατινικὸν κείμενον, περιληφθὲν ἤδη εἰς γραμματικὴν τινα πραγματείαν τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος ἐπιγραφομένην: Tractatus de Dubiis Nominibus.⁴

Μὲ τὸν δεῦτερον ἐκδότην της Vesler (1595) παραδέχονται ὅτι τὸ ἀρχικὸν κείμενον ὑπέστη κατὰ τὴν μετάφρασιν σειρὰν διασκευῶν. Ὁ Rohde καὶ

1) Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Τόμ. Γ'. σελ. 136 καὶ ἑξῆς.

2) W. Christ,—Sitzungsberichte der Münchener Academie der Wissenschaften, Phil.—Hist. Cl. 1872 σελ. 4.

3) Καίλιος Συμπόσιος (C. Symposius), λατῖνος λυρικὸς ποιητὴς τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐγγραφῆ: «De fortuna» καὶ «De livore», ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Burmann (Λατινικὴ ἀνθολογία, τόμ. Γ') καὶ ὑπὸ Wernsdorf (Ἑλάσσονες Λατῖνοι ποιηταί, Τόμ. Γ').

4) Rohde, αὐτόθι, σελ. 452.

ἄλλοι ὑπομνηματισταὶ προσεπάθησαν μετὰ πολλῆς ἀκριβολογίας νὰ ἐξακριβώσουν τὰς διασκευὰς ταύτας, τὰς ὁποίας ἐπέφερον προφανῶς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ μέρους. Παραδέχονται δὲ ὅτι ὁ Λατῖνος μεταφραστὴς ἠθέλησε νὰ προσαρμόσῃ ἀναμφιβόλως τὴν ἱστορίαν τοῦ μὲ τὰ πλέον ἀρχέγονα γούστα τῶν Ρωμαίων καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν σφραγίδα λαϊκοῦ βιβλίου ἀναμειγμένην μάλιστα μὲ λαογραφικὰς τινὰς ὑποθέσεις.

Παρ' ὅλας ὁμως τὰς ἀναπιχθείσας διαλεκτικὰς προσπαθείας ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Rohde, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ἐπίσης, ὅτι, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον εἶχε χαρακτῆρα ὀλιγώτερον τέλειον καὶ ὀλιγώτερον πλήρη.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος διασκευαὶ — ἐὰν ἐγένοντο τοιαῦται — δὲν ἡλλοίωσαν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου τῶν πρώτων μ. Χ. αἰῶνων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην τὸ μυθιστόρημα τοῦτο παρέχει ἀναμφισβήτητον ἐνδιαφέρον.

Θὰ προσθέσωμεν ἀκόμη ὅτι, χάρις εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν ὁ “Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος,” ἀπέκτησε μεγάλην δημοτικότητα. Ἐπέφρασεν εἰς τὰs ballades τῆς Δανίας, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ μεγάλου Ἀγγλοῦ ποιητοῦ Gower, εἰς τὰ ἔργα τοῦ Godefroi de Viterbe, εἰς τὸ ποίημα τοῦ Ἀλεξάνδρου (Alexanderlied) τοῦ Lamprecht. Ἐνέπνευσε τὸ μεγάλο ποίημα τοῦ Γερμανοῦ Ἑρρίκου Neustad: Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος (Apollonius von Tyrland). Συμπεριληφθεὶς εἰς τὰ “Gesta Romanorum,” μετεφράσθη μὲ τὸ ἀπάνθισμα τοῦτο εἰς τὴν Γαλλικὴν, Ἀγγλικὴν, Γερμανικὴν, Ὁλλανδικὴν, Οὐγγρικὴν, Σουηδικὴν, Πολωνικὴν, Τσεχικὴν καὶ Ρωσικὴν γλῶσσαν.¹

Μετεφράσθη ἀκόμη ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (μετάφρασις εἰς πεζόν, χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ XVI αἰῶνος, καὶ ἀρκετὰ διαδεδομένη). Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς περισσότερα τῶν δύο Ἑλληνικῶν ποιημάτων: τὸ ἓνα τοῦ XIV αἰῶνος, ἐπιγραφόμενον: “Μεταγλώτ-

1) S. Singer.—Apollonius von Tyrus, Untersuchungen über das Fortleben des antiken Romans in späteren Zeiten, Χάλλη, 1895.—A. Bockhoff καὶ S. Singer: Heinrich von Neustadt, Apollonius von Tyrland und seine Quellen (Sprache und Dichtung. Forschungen zur Linguistik und Litteraturwissenschaft, Heft 6).—Heinrich von Neustadt: Apollonius von Tyrland nach der Gothaer Handschrift, Βερολῖνον 1906. (Deutsche texte des Mittelalters, herausgegeben von der Kön. preussischen Akademie der Wissenschaften, Τόμ. VII). Klebs: Apollonius von Tyr, Βερολῖνον 1913.

Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα προσθέτομεν τὰ νεώτερα καὶ πληρέστερα: Dunlop: History of the prosafiction, Ἐδιμβούργον, 1816 ὅπως καὶ τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ Λονδίνου 1888 (Τόμ. I, σελ. 82-85, 325-327 καὶ 446-447) μὲ τὰς θαυμασίας σημειώσεις τοῦ H. Wilson.—Haupt: Opuscula III (1874) 4-29. — H. Hayen: Der Roman von König Apollonius von Tyr in seinen verschiedenen Bearbeitungen, Βερολῖνον, 1878.—Murko: Arch. f. Philologie 1890, 308—311 καὶ 1892, 405—421.—Goedoke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, 1881, Τόμ. I, 367.—Teuffel: Geschichte der römischen Litteratur, 1890 § 489.

τισμα ἀπὸ Λατινικὸν εἰς Ρωμαϊκόν. Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου Τύρου, εἰς 857 στίχους ἀνομοιοκαταλήκτους, τὸ ἄλλο ἔμμετρον συνταχθὲν τὸν XV αἰῶνα καὶ ἀποτελούμενον ἀπὸ 1894 ὁμοιοκαταλήκτους στίχους.¹

Τέλος—ἓνας ἀπὸ τοὺς ὄχι μικροτέρους λόγους τῆς δόξης του—τὸ μικρὸν τοῦτο μυθιστόρημα ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Σαιξπῆρον τὸ δρᾶμά του “Περικλῆς”.

Λοιπὸν, πρᾶγμα ἐκπληκτικόν, κανεῖς ἀπὸ τοὺς ἐνασχοληθέντας συγγραφεῖς περὶ τοῦ περιφήμου τούτου σοφιστικοῦ μυθιστορήματος δὲν παρετήρησεν ὅτι περιέχει τέσσαρα χωρία σημαντικώτατα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς. Τὰ χωρία ταῦτα, ὅπως καὶ αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα, διέφυγον καὶ αὐτὸν τὸν Puschmann,² ὅστις ἠρεύνησε μετὰ μεγάλης προσοχῆς ὄχι μόνον τὴν Ἑλληνικὴν ἱατρικὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν κυρίως εἰπεῖν φιλολογίαν, πρὸς ἀνεύρεσιν συγγραφικῆς ὕλης, ἀφορώσης εἴτε τὴν ἱατρικὴν διδασκαλίαν, εἴτε τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἱατρικῆς, εἴτε ἄλλας ἑλληνικὰς παρα-ἱατρικὰς λεπτομερείας.

Ἡ καλλιτέρα ἔκδοσις τοῦ κειμένου τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ἐξεδόθη τῷ 1871 ὑπὸ τοῦ Riese,³ τὴν ὁποίαν καὶ ἔχομεν ὑπ’ ὄψει.

* * *

Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς διηγεῖται τὸν βίον καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Τυρίου πρίγκηπος. Ὁ Ἀπολλώνιος οὗτος, φεύγων τὸ μῖσος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιοχείας Ἀντιόχου, διέρχεται ἀνεκδιηγήτους δυστυχίας, καὶ ἀφοῦ ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν θυγατέρα του, κατορθώνει μετὰ πολλὰ ἔτη νὰ τὰς ἐπανεύρῃ καὶ νὰ ἀποθάνῃ εὐτυχῆς.

Τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον τῆς ἱστορίας του ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρῃ, εἶναι ἓνα ἱατρικὸν συμβούλιον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ Ἀπολλώνιος διαφυγὼν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἀντιόχου καταδιώκοντας νὰ τὸν φονεύσουν, διότι ἐμάντευσε τὴν αἰμομιξίαν τοῦ βασιλέως τούτου μετὰ τῆς θυγατρὸς του, ναυαγεῖ ἀπέναντι τῆς παραλίας τῆς Πενταπόλεως. Διασωθεὶς ὑπὸ τινος ψαρά, ὀδηγεῖται εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅπου γίνεται δεκτὸς μὲ μεγάλην προθυμίαν ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς χώρας καὶ γνωρίζεται μὲ τὴν θυγατέρα του. Αὕτη ἐρωτευθεῖσα τὸν Ἀπολλώνιον, ἐπιτυγχάνει ἀπὸ τὸν πατέρα της νὰ λαμβάνῃ παρ’ αὐτοῦ μαθήματα μουσικῆς, τὰ ὁποῖα ὑπέκαυσαν ἀκόμη περισσότερον τὸ πάθος τῆς πριγκηπίσσης.

“Ὁ βασιλεὺς μόλις ἀντελήφθη, λέγει τὸ κείμενον, τὸ αἰφνίδιον πάθος „τῆς θυγατρὸς του προσεκάλεσεν ἀμέσως ἰατρούς, οἱ ὁποῖοι ἐξετάζουν τὸν „σφυγμὸ της (temptant venas), καὶ ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματός της (tan-

1) Krumbacher, αὐτόθι, σελ. 136.

2) Puschmann, Geschichte des medizinischen unterrichts von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, ἐν Λειψίᾳ, 1889.

3) Historia Apollonii regis Tyri, recensuit et praefatus est Riese, ἐν Λειψίᾳ, 1871.—Ἐκδοσις Teubner, Τόμ. 78.

„gunt singulas partes corporis). Ἀλλὰ δὲν εὐρίσκουν καμμιά αἰτία τῆς „ἀσθενείας„.¹

Τὸ δεύτερον ἐπεισόδιον μᾶς παρέχει συμπληρωματικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐδιδάσκοντο τὴν ἱατρικὴν οἱ μέλλοντες Ἑλληνες ἱατροί. Μᾶς παρουσιάζει τοὺς μαθητὰς περιστοιχίζοντας τὸν διδάσκαλόν των καὶ περιπατῶντας εἰς τὴν παραλίαν, πράγμα ποῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶχε χαρακτηῖρα ἀπλῆς ἀναψυχῆς. Ἴσως ὁ διδάσκαλος νὰ συζητῇ μὲ τοὺς μαθητὰς του διάφορα ἱατρικὰ ζητήματα.

Ὁ βασιλεὺς Ἀρίστρατος, ὅστις ἀγαπᾷ τὴν κόρην του, κατορθώνει νὰ τῆς ἀποσπᾷ τὸ μυστικόν της, καὶ τέλος συγκατατίθεται εἰς τὸν γάμον των.

Μετὰ ἓν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Ἀντιόχου, ὁ Ἀπολλώνιος ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀντιόχειαν. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως τοῦ ταξειδίου, ἡ σύζυγός του γεννᾷ ἓνα κοριτσάκι. Ἐπιβιβαζόμενος ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε τὴν πρόνοιαν νὰ πάρῃ μαζί του καὶ μαῖαν τινα, ἀλλὰ παρὰ τὴν βοήθειάν της, τόσον ἐξηντλήθη ἀπὸ τὸν τοκετὸ ἢ κακόμοιρος γυναῖκα, ὥστε ἔσβυσαν ὅλαι αἱ δυνάμεις της. Ὅλοι ποὺ ἦσαν εἰς τὸ πλοῖον ἐπίστευσαν ὅτι ἀπέθανε, καὶ παρὰ τὴν μεγάλην λύπην του ὁ Ἀπολλώνιος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν ναυτῶν, οἱ ὅποιοι ἤθελαν νὰ ρίξουν τὸ πτώμα εἰς τὴν θάλασσαν, διότι κατὰ τὰς προλήψεις των, πλοῖον φέρον ἓνα πτώμα διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ καταστραφῇ.

Ἐτοίμασαν λοιπὸν ἓνα φέρετρο, καὶ ἀφοῦ ἐνέδυσαν μεγαλοπρεπῶς τὴν νεκράν, ἔβαλαν κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι της ἀρκετὸ χρηματικὸ ποσὸ δι' ἁμοιβὴν ἐκείνου ποὺ θὰ τὴν εὕρισκε καὶ θὰ τὴν ἔθαφτε, καὶ ἔτσι τὴν ἔρριξαν στὴ θάλασσαν.

Ἴδου τὶ λέγει τὸ σχετικὸν χωρίον :

“Τὴν τρίτην ἡμέρα τὰ κύματα ἐξέβρασαν τὸ φέρετρο στὰ παράλια τῆς Ἐφέσου, ὅχι μακρὰν ἀπὸ τὴν ἔπαυλιν κάποιου ἱατροῦ (*medici cujusdam*), ποὺ τὸν ἔλεγαν Χαιρήμονα. Οὗτος περιπατῶν τὴν ἡμέραν ἐκείνην μὲ τοὺς μαθητὰς του (*cum discipulis suis*), κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, εἶδε στὴν ἁμμουδιὰ τὸ φέρετρο καὶ λέγει στοὺς ὑπηρέτας του (*famulis suis*): Σηκώστε με προσοχὴ τὸ φέρετρο αὐτὸ καὶ φέρετέ το στὴν πόλιν, πράγμα ποῦ ἔκαμαν„.²

Τονίζομεν τὴν μεταξὺ τῶν λέξεων: *discipuli* καὶ *famuli* διαφορὰν. Διακρίνονται σαφῶς οἱ “μαθηταί,, ὅπως μεταφράζομεν τὴν πρώτην λέξιν, ἀπὸ τοὺς *famuli* = ὑπηρέται. Ἐν τούτοις πιστεύομεν ὅτι ἡ λέξις “νοσοκόμοι,, θὰ ἀπέδιδον ἀκόμη καλλίτερα τὴν λέξιν *famulus*. Πράγματι δὲ γνωρίζομεν ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλάτωνος ὅτι κοντὰ στοὺς ἱατροὺς ὑπῆρχον καὶ “ὑπηρέται,, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς ἔδιδεν ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ ἱατροῦ, καὶ τῶν ὁποίων αἱ γνώσεις καὶ ἡ συμπεριφορὰ, ἀντιστοιχοῦν σχεδὸν πρὸς τὰς τῶν νοσοκόμων τῶν ἡμερῶν μας :

1) Αὐτόθι, σελ. 22.

2) Πλάτωνος, Νόμοι, βιβλ. IV.

“Μανθάνουν, λέγει, τὴν τέχνην των ἐμπειρικῶς, ἐκτελοῦντες τὰς διαταγὰς τῶν κυρίων των, καὶ ὅχι ἐκ φύσεως, ὅπως οἱ ἐλεύθεροι πολῖται ἔμαθαν μιὰ τέχνην, καὶ ὅπως τὴν δικάσκουν εἰς τοὺς υἱοὺς των.”.

Τοὺς συνεβουλεύοντο ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ δοῦλοι πρὸς τοὺς ὁποίους ἐφέροντο βαναύσως, παραμένοντες ὀλίγον πλησίον των καὶ διατάσσοντες ὅτι ἐγνώριζον ἐκ πείρας, σὰν νὰ ἐγνώριζον ἀκριβῶς ἐκ ποίας νόσου ἔπασχον, παραφορτώνοντες τοὺς δυστυχεῖς μὲ ἀναρίθμητα γιατρικὰ. Οἱ καθ'αὐτὸ ὁμῶς ἱατροὶ θεραπεύουν τὰς ἀσθενείας κατόπιν λεπτομεροῦς ἐξετάσεως, διαφωτίζοντες τὸν πάσχοντα καὶ προσπαθοῦντες νὰ τὸν θεραπεύσουν. Ὑπερέχουν αὐτῶν διὰ τῆς ἀξίας των καὶ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων.

Τὸ φέρετρον ἐκομίσθη εἰς τὴν ἑπαυλιν τοῦ ἱατροῦ καὶ ἤρχισαν νὰ ἐτοιμάζουσαν τὰ ξύλα ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἔκαιον τὸ σῶμα τῆς γυναικός.

Τὸ κείμενον λέγει:

“Καὶ ἐνῶ ἔστηναν τὰ ξύλα, ἔρχεται ἓνας μαθητὴς τοῦ Χαιρήμονος μὲ ὄψιν νέου, ἀλλὰ γέροντος τὸν νοῦν, ὅστις ἅμα παρετήρησε τὸ ὥραϊο ἐκεῖνο σῶμα ἐπάνω εἰς τὰ ξύλα λέγει: “Διδάσκαλε τί συμβαίνει; Τίνος εἶναι ἡ κηδεία;” ὁ Χαιρήμων ἀπήντησε:

“Πολὺ καλὰ ἔκανές που ἦλθες. Σὲ περίμενα ἀκριβῶς. Πάρε αὐτὴ τὴν ἀλοιφήν καὶ γιὰ τελευταία προσπάθεια ἄλοιψε τὸ σῶμα τῆς νεκρᾶς.”.¹

Ὁ μαθητὴς ἐτοιμάζεται νὰ κἀνῃ ὅτι τοῦ εἶπεν ὁ διδάσκαλος. Ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ παραδώσῃ τὸ σῶμα εἰς τὰς φλόγας πρὶν βεβαιωθῇ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ νεκροφανείας.

Τοῦτο εἶναι ἡ τρίτη λεπτομέρεια: ἡ ἀναζήτησις δηλαδὴ τῶν σημείων τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου.

Συνεχίζομεν τὴν μετάφρασίν μας:

“Ὁ νέος πλησιάζει τὸ σῶμα τῆς γυναικός (puellae),² ἀνασηκώνει τὸ φόρεμά της καὶ τὴν ἀλοιφεί μὲ τὴν ἀλοιφήν ἐκείνην. Ἐπειτα ἐξετάζει τὴν καρδιακὴν χώραν, ψηλαφεῖ (temptat) τὸ σῶμα, καὶ μιὰ ἐκπληξίς τὸν καταλαμβάνει. Ἐξετάζει τὰ αἱμοφόρα ἄγγεῖα (δηλ. τὸν σφυγμόν), ψηλαφεῖ τὰ αὐτιά καὶ τὰ ρουθούνια. Ἀκουμβᾷ τὰ χεῖλια τοῦ στὰ χεῖλια της (κατὰ λέξιν δοκιμάζει χεῖλη μὲ χεῖλη), αἰσθάνεται μιὰ ἀδύνατη ἀναπνοὴ (spiramen gracile), αἰσθάνεται, τὴν πάλῃ τῆς ζωῆς πρὸς τὸν θάνατον, καὶ λέγει εἰς τοὺς νοσοκόμους νὰ πλησιάσουν τὰς δᾶδας εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς κλίνης.”.

“Ὑστερα ἀπὸ λίγο, μιὰ λεπτὴ θερμότης σκορπίστηκε στὸ σῶμα της καὶ τὸ παγωμένο αἷμα διελύθη.”.³

Ἔτσι ἀρχίζει τὸ τέταρτον ἐπεισόδιον, πὺν θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιγράψουμε: Ἡ θεραπεία τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου.

Ἴδον ἡ συνέχεια:

1) Αὐτόθι, σελ. 30.

2) Τὸ κείμενον λέγει puellae, δηλαδὴ παιδίσκης. Ἐνίοτε ὁμῶς, ὅπως ἐνταῦθα, σημαίνει καὶ γυναῖκα.

3) Αὐτόθι, σελ. 31.

“Ὅταν ὁ νέος εἶδε τοῦτο (τὴν διάλυσιν δηλαδὴ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἀγ-
“γεῖα) εἶπε:

— “Διδάσκαλε Χαιρήμων, ἐγελάσθηκες. Διότι ἐκείνην ποὺ νόμιζες νεκρὰν
“ζῆ. Καὶ γὰρ νὰ μὲ πιστέψῃς καλλίτερα θὰ τὴν κάνω νὰ συνέλθῃ ὁλότελα.”

“Ἀφοῦ ὠμίλησεν ἔτσι, μετέφερε τὴν νέα γυναῖκα στὴ κρεββατοκάμαρα,
“τὴν ξάπλωσε στὸ κρεβάτι καὶ ἀφοῦ ἐξέστανε λίγο λάδι, ἔβρεξε ἓνα κομ-
“μάτι μαλλὶ καὶ τῆς ἔτριψε τὸ στήθος.

“Τὸ αἷμα ποὺ ἦταν ὁλότελα παγωμένο ἅμα ζεστάθηκε ἔλυωσε καὶ τὸ
“φυλακισμένο πνεῦμα ἄρχισε νὰ διατρέχῃ τὸ σῶμα. Ἐπειτα ὅταν τῆς ἀ-
“νοιξε τὶς φλέβες, ἡ γυναῖκα ἀνοιξε σιγὰ σιγὰ τὰ μάτια τῆς καὶ μίλησε.”¹

Διὰ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἱστορίας θὰ εἴμεθα σύντομοι.

Ὁ Χαιρήμων ἀντὶ νὰ ζηλεύσῃ τὸν μαθητὴν του (πρᾶγμα σπάνιον), τοῦ
ἔδωκε τὰ χρήματα ποῦ περιεῖχε τὸ φέρετρο. Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὴν περιγῆ-
πησαν, αὕτη εἰσῆλθεν ὥς ἱέρεια εἰς τὸν ναὸν τῆς ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτέμιδος,
ὅπου ὕστερα ἀπὸ κάμποσο καιρὸ συννηντήθη μὲ τὸν σύζυγό της καὶ ἔζησαν
εὐτυχισμένοι.

II

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα χωρία, θὰ προσθέσωμεν μερικὰς ἐξηγήσεις.

Πρωτίστως ἡ ἱστορία τῆς διαγνώσεως τοῦ φαινομενικοῦ θανά-
του, πλουτίζεται ἀναντιρρήτως ἐκ τῆς πληροφροῦς ποὺ μᾶς παρέχει τὸ ἐλ-
ληνικὸν μυθιστόρημα.

Τὸ ζήτημα τῆς διαγνώσεως τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου ἢ τῆς νεκροφα-
νείας, ἐτέθη ἤδη ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἱατρικῆς. Ὁ Κέλσος καὶ Πλίνιος ὁ πρε-
σβύτερος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην μᾶς παρέχουν ἀκριβεστάτας πληροφορίας.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ “Περὶ τῶν σημείων τοῦ θανάτου,” κεφαλαίου, ὁ Κέλ-
σος λέγει:

“...Εἶναι δυνατόν — τὸ ξέρω — νὰ μ’ ἐρωτήσουν: Γιατὶ ἀφοῦ τὰ βέ-
βαια σημεῖα τοῦ θανάτου εἶναι γνωστά, ἄνθρωποι ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν
ἱατρῶν γίνονται ἐνίοτε καλὰ, καὶ γιὰτὶ ἄλλοι ποὺ τοὺς ἐνόμισαν νεκροὺς συ-
νέχονται κατὰ τὴν κηδείαν των; Καὶ ἀκόμη περισσότερον γιὰτὶ ὁ Δημό-
κριτος, ἀνὴρ τόσον μεγάλῃς καὶ δικαίας φήμης, παραδέχεται ὅτι δὲν ὑπάρ-
χουν πολὺ θετικὰ σημεῖα τοῦ θανάτου εἰς τὰ ὅποια νὰ βασίζωνται οἱ ἱα-
τροί. Ἐτσι δὲν παραδέχεται ὅτι ὑπάρχουν βέβαια σημεῖα τοῦ θανάτου. Εἰς
τὰς ἀντιρρήσεις ταύτας δὲν θὰ ἀπαντήσω, ὅτι πολλάκις ὁμοιώματα σημεῖα
ἄγουν πρὸς πλάνην ὅχι μόνον τοὺς πρωτοπείρους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πεπειρα-
μένους ἱατροὺς, τὰ ὅποια ἀνεγνώρισεν ὁ Ἀσκληπιάδης, συναντήσας ποτὲ κη-
δείαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κηδευόμενον πρόσωπον ἔζη.”²

1) Αὐτόθι σελ. 31—32.

2) Κέλσου, De Medecina, Βιβλ. Β’, κεφ. VI. (ἐκδ. 7η, 1837, σελ. 43-44). «Ad-
versos quos ne dicam illud quidem quod in vicino saepe quaedam notae possitae,
non bonos, sed imperitos medicos decipiunt».

Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος, ὅστις εἰς τὸ βιβλίον VII κεφ. 37 τῆς φυσικῆς ἱστορίας του (ἐπίσης καὶ XXVI, κεφ. 8) μνημονεύει τὸ περὶ Ἀσκληπιάδου ἀναφερόμενον ἀνέκδοτον, ὀλίγον κατωτέρω εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον ἀφιερώνει δλόκληρον κεφάλαιον περὶ τοῦ θέματός μας. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπιγραφόμενον: Qui elati revixerint (= Περὶ ἐκείνων ποὺ ἐκηδεύθησαν ὡς νεκροὶ καὶ ἀνέζησαν), ἀναφέρει λίαν ἐνδιαφέροντα περιστατικά. Εὐρίσκομεν τὰ ὀνόματα ἐννέα Ρωμαίων, οἱ ὅποιοι ἔπесαν θύματα ἐσπευσμένων κηδειῶν. Μεταξὺ αὐτῶν, ἄλλοι, ὅπως ὁ Olius Tuberon καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Corfidius ἀπεσύρθησαν ἐγκαίρως ἀπὸ τῆς πειρᾶς, ἄλλοι δὲ ὅπως ἡ Aniola, συνήλθον ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν καὶ ἀπέθανον.

Τελειῶνων δὲ τὸ κεφάλαιον τοῦτο προσθέτει:

“Αἱ γυναῖκες φαίνονται περισσότερον ἐκτεθειμέναι ἀπὸ τοὺς ἄνδρας εἰς τὸν φαινομενικὸν τοῦτον θάνατον ἔνεκα τῶν ἀναστροφῶν τῆς μήτρας. “Οταν τὸ ὄργανον τοῦτο ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του, ἐπανέρχεται καὶ ἡ ζωὴ. “Ο Ἡρακλείδης ἔγραψε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βιβλίον μεγάλως ἐκτιμώμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐξ ἀφορμῆς γυναικὸς τινὸς ἐπανελθούσης εἰς τὴν ζωὴν ἀφοῦ ἐθεωρήθη νεκρὰ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.”¹

Δὲν συζητοῦμεν ἐπὶ τῆς “ἀναστροφῆς τῆς μήτρας”. Σημειοῦμεν μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἡρακλείδης ἐσχολίασε περίπτωσιν τινα φαινομενικοῦ θανάτου. Ἀναμφιβόλως δὲ πρόκειται περὶ Ἡρακλείδου τοῦ Ταραντίνου (240 π. χ.), ὅστις ἐθεωρεῖτο ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐξοχωτέρους ἐμπειρικοὺς καὶ ὅστις κατέλιπεν ὑπόμνημα ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους, παθολογίαν, χειρουργικὴν ὀφθαλμολογίαν καὶ τοξικολογίαν,² ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ἀποσπάσματά τινα σώζονται παρ’ Ἀθηναίῳ καὶ Καλῖῳ Αὐρηλιανῷ.

Ὁ ὑπὸ τοῦ Κέλσου ἀναφερόμενος Δημόκριτος εἶναι ὁ ἐξ Ἀβδήρων, ὅστις ἠσχολήθη περὶ τῆς ἱατρικῆς, καὶ ὅστις μεταξὺ ἄλλων ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ποὺ ἔλαβον ὑπ’ ὄψει τὸν σφυγμὸν (φλεβοπαλία³ = τὸ κτύπημα τοῦ σφυγμοῦ). Ἐὰν λάβωμεν ὑπ’ ὄψει ὅτι ὁ Δημόκριτος ἔζη κατὰ τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα (460—361 π. Χ.) καὶ ὅτι ὁ Ἡρακλείδης καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης μέγας Ἑλλήν ἱατρὸς ἐν Ρώμῃ (Β’ π. Χ. αἰὼν) προηγῆθησαν πολὺ τῆς μ. Χ. χρονολογίας, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν πρόοδον τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Ὁ Κέλσος μᾶς διέσωσε τὰς γνώμας τῶν δύο τούτων διδασκάλων, εἰς δὲ τὸ ἀρκετὰ ἐκτεταμένον καὶ λογικώτατον κεφάλαιον, τοῦ ὁποίου παρεθέσαμεν ἀνωτέρω τὸ τέλος, δὲν συνοψίζει παρὰ μόνον τὰ προδρομικὰ σημεῖα τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις τὸ κείμενόν του, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου ἀπορριπτομένων σημείων τῆς βεβαιότητος τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τούτων

1) Πλινίου, Φυσικὴ Ἱστορία, VII, κεφ. 53.

2) Haeser, Geschichte der Medizin, Ἰένα, 1868, σελ. 96—97.

3) Ἐρωτιανοῦ, Συναγωγὴ τῶν παρ’ Ἱπποκράτει λέξεων. Ἐκδ. Franz, σελ. 382.—Haeser, αὐτόθι σελ. 58.—Neuburger, Geschichte der Medizin, Στουτγάρδη, 1906, Τόμ. Α’ σελ. 160.

ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιάδου, οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Σημειοῦμεν ἐπίσης τὸ χωρίον τοῦτο: “ὅτι πολλάκις ὁμοιώτατα σημεῖα ὁδηγοῦν εἰς πλάνην ὅχι μόνον τοὺς πρωτοπείρους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πεπειραμένους ἰατρούς.” (non bonos, sed imperitos medicos decipiunt). Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ “Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου”, ἐνεπνεύσθη ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, καθ’ ὅσον βλέπομεν ἓνα ἱατρὸν πεπειραμένον, ὅπως ὁ Χαιρήμων, νὰ πλανηθῇ ἀπὸ τὰ σημεῖα τοῦ θανάτου καὶ νὰ μὴ ὑποπτευθῇ ἓνα φαινομενικὸν θάνατον, ἐνῶ ἓνας ἄλλος, ὅπως ὁ μαθητὴς του ὑποψιάζεται ἀμέσως, προσπαθεῖ νὰ βεβαιωθῇ μήπως δὲν πρόκειται περὶ φαινομενικοῦ θανάτου, καὶ τέλος θριαμβεύει.

Αἱ ἀνησυχίαι του καὶ αἱ ἐρευναί του ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του τὸ ζήτημα τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου εἶχεν ἤδη ἐπασχολήσει τὸν ἱατρικὸν κόσμον.

Ἀλλὰ πῶς ἀνεγνώριζον τὸν φαινομενικὸν θάνατον; Πρὸς τοῦτο οἱ συνάδελφοί μας τῆς ἀρχαιότητος κατέφευγον εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν παλμῶν τῆς καρδίας, τοῦ σφυγμοῦ, τῆς τοπικῆς θερμοκρασίας. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸ χωρίον τοῦ μυθιστορήματός μας, ἀπεικονίζον τὰ πράγματα ἐκ τοῦ φυσικοῦ, μᾶς παρέχει λεπτομερείας πραγματικῆς ἀξίας¹.

III

Ὅχι ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ χωρίον ποὺ ἀφορᾷ τὴν θεραπείαν τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου. Ἄν καὶ — ὅπως κατεδείξαμεν ἀνωτέρω — ὁ φαινομενικὸς θάνατος ἦτο γνωστὸς ὑπὸ τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ἐν τούτοις ἡ θεραπεία τῆς νοσολογικῆς ταύτης ποικιλίας δὲν ἀνεπτύχθη ἐνῶρίς. Μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶχε διευκρινισθῇ ὡς ἀνεξάρτητον παθολογικὸν γεγονὸς. Καὶ γι’ αὐτὸ μᾶς ἐχρειάσθησαν λεπτομερεῖς ἐρευναι διὰ νὰ ταυτίσωμεν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων ἱατρῶν τὴν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χαιρήμονος ἐφαρμοσθεῖσαν θεραπείαν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἀπολλωνίου.

Ἐπειδὴ οἱ ἀρχαῖοι δὲν προέβαινον εἰς αὐτοψίας (διότι αὗται, μολονότι διενεργοῦντο ἐνίοτε ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, οὐδέποτε ἐγένοντο συστηματικῶς), δὲν ἠδυνήθησαν, διὰ τοῦτον καὶ μόνον τὸν λόγον, νὰ δημιουργήσουν, πλήρη ἐγκεφαλο-μυελικὴν νοσολογίαν.

Καὶ ὅμως πόσα σπουδαῖα γεγονότα τοὺς ἐπέτρεψε νὰ περιγράψουν ἢ ἀξιοθαύμαστος παρατηρητικότης των, πόσα ζητήματα νὰ ἐπιλύσουν, πόσας ἀκτῖνας φωτὸς νὰ ρίψουν ἐπὶ τοῦ μυστηριώδους τούτου κεφαλαίου;

Ἡ Ἑλληνο-ρωμαϊκὴ ἱατρικὴ διέκρινε τρεῖς ὁμάδας σοβαρῶν παθολογι-

1) Τὸ βιβλίον τοῦ Dr S. Icard, ἓνα ἀπὸ τὰ πληρέστερα περὶ τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου (Dr Séverin Icard, La mort réelle et la mort apparente, Paris, 1897). Εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος οὐδὲν δεδομένον περιέχει ἀναγόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνο-Ρωμαϊκῆς ἱατρικῆς.

κῶν ἐγκεφαλικῶν ἐκδηλώσεων. Ἦσαν δὲ αὗται: ἡ φρενίτις, ὁ λήθαργος καὶ ἡ τυφομανία.¹

Ἡ φρενίτις ἐξακροτοῦντο ὑπὸ πυρετικῆς καταστάσεως συνοδευομένης ὑπὸ ψυχικοῦ ὑπερερεθισμοῦ, φθάνοντος μέχρι παραληρημάτος.

Ὁ Γαληνὸς τὴν περιέγραφεν ὡς ἐξῆς: Ἐξαφάνισις τῆς αἰσθήσεως, θερμότης καὶ ξηρότης τοῦ δέρματος, πυρετός, σπασμοί, διάρροια, ἔμετοι, ἀναπνευστικαὶ διαταραχαί. Ἔδρα τῆς ἀσθενείας: ὁ ἐγκέφαλος καὶ κυρίως αἱ μήνιγγες αὐτοῦ.

Ὁ Καίλιος Αὐρηλιανὸς ὥριζε τὴν φρενίτιδα ὡς “παρὰ φροσύνην ὀξεῖαν μετὰ δυνατοῦ πυρετοῦ καὶ ἀσυναρτήτων κινήσεων τῶν χειρῶν, σὰν οἱ ἀσθενεῖς νὰ θέλουν νὰ πιάσουν κᾶτι μὲ τὰ δάκτυλα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ὠνόμαζον: κροκυδισμόν ἢ καρφολογία: καὶ σφυγμοῦ μικροῦ καὶ πυκνοῦ.”²

Ἡ νόσος αὕτη δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν νόσον τῆς συζύγου τοῦ Ἀπολλωνίου, καὶ συνεπῶς δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτῆς.

Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὸν λήθαργον. Πράγματι δὲ αὐτὰ τὰ χωρία τὰ ὁποῖα ἀφιέρωσαν οἱ διδάσκαλοι τῆς θεραπευτικῆς περὶ τῆς ἀσθενείας ταύτης, μᾶς ἔδωκαν τὴν κλεῖδα τοῦ αἰνίγματος. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει δὲν πρέπει νὰ ἀρνούμεθα ἐξ αὐτῶν κατὰ τύχην, διότι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις παρουσιάζονται πολλὰ δυσκολία.

Ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους ὁ λήθαργος καθωρίσθη εἰς τὰς Κωακὰς Προγνώσεις του, ὡς μία κατάστασις ὑπνηλίας, εἰς τὴν ὁποῖαν περιπίπτει ὁ ἀσθενής. Παρουσιάζει ἀκράτειαν οὔρων καὶ περιττωμάτων. Τὸ δέρμα ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶναι οἰδαλέον χρώματος ἀμαυροῦ, ὁ σφυγμὸς εἶναι βραδύς, ἡ ἀπὸ κρισις τοῦ ἰδρώτος ἡλαττωμένη. Ἐὰν συνέλθῃ πρὸς στιγμήν, παραπονεῖται διὰ πόνους τοῦ τραχήλου.³ Ἐνίοτε προστίθεται ὁ τρόμος τῶν χειρῶν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἕλλην διδάσκαλος θεωρεῖ εἰς ἄλλο χωρίον ὡς κακὸν σύμπτωμα,⁴ ὁ βόμβος τῶν ὠτων καὶ μεγάλη ἐξάντλησις.

Πλὴν τῆς ποικιλίας ταύτης ὁ ἴδιος Ἱπποκράτης παρέχει ἤδη καὶ μίαν ἄλλην λεπτομέρειαν ποὺ διέφυγε τὸν Littré καὶ τὸν Puschmann. Ἡ ποικιλία αὕτη παρουσιάζει μίαν ὄψιν (ἂν ὅχι τὴν τελευταίαν) τῆς περιπνευμονίας.

Ἴδου τὸ σχετικὸν χωρίον:

1) Πλὴν τούτων, οἱ ἱατρικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιγράφουν: τὴν κεφαλαλγίαν, τὴν ἡμικρανίαν, τὴν λιποθυμίαν, τὴν ἀποπληξίαν, τὴν παράλυσιν, τὴν ἐπιληψίαν καὶ τὴν μελαγχολίαν. — T. Puschmann, Alexander von Tralles, Original text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung, Βιέννη, 1878, Τόμ. Α', σελ. 131—163.

2) Καίλιου Αὐρηλιανοῦ, De morbis acutis, Amsterdam, 1709, βιβλ. 1, σελ. 8.

3) Ἱπποκράτους, Κωακῶν Προγνώσεων §. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. V, σελ. 592).

4) Ἱπποκράτους, Ἀφορισμῶν, Τμήμα VII, 18 bis (Ἐκδ. Littré, Τόμ. IV, σελ. 582 — «Ἐπὶ ληθάργῳ τρόμος κακόν».

“Λήθαργοι. Οἱ δὲ λήθαργοι, στάσις μὲν ἡ αὐτὴ τοῦ κακοῦ τῇ περιπλευ-
“μονίῃ, χαλεπωτέρη δὲ καὶ οὐ πάμπαν ἀπήλλακται ὑγρῆς περιπλευμονίης.
“Πάσχει δὲ τάδε: βῆξ καὶ κῶμά μιν ἔχει, καὶ τὸ σίαλον ὑγρὸν καὶ πολὺ ἀ-
“νάγει, καὶ ἀδυνατέει σφόδρα, καὶ ὁκόταν μέλλῃ ἀποθανεῖσθαι, κάτω ὑπο-
“χωρέει ἐπὶ πολὺ τὸ ὑγρὸν. Τούτῳ ἐλπίς μὲν πάνυ βραχὴ περιγενέσθαι ὁ-
“μως δὲ πτύειν τε ποιεῖν ὥς πλεῖστον καὶ θερμαίνειν καὶ ἀοινέειν. Ἦν δὲ
“ἐκφύγη, ἔμπυος γίνεται.”¹

Χωρίον τι τοῦ ἀνωτέρου βιβλίου τῆς αὐτῆς πραγματείας, συμπληρώνει
τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον:

“Νοῦσος ἡ καλουμένη λήθαργος. Βῆξ ἴσχει, καὶ τὸ σίαλον πτύει πολὺ
“καὶ ὑγρὸν, καὶ φλυηρέει, καὶ ὅταν παύσῃται φλυηρέων, εὖθει καὶ ἀποπα-
“τέει κἀκοδμον. . . . Οὗτος ἐν ἑπτὰ ἡμέρησιν ἀποθνήσκει ἢν δὲ ταύτας ὑπερ-
“φύγη, ὑγίης γίνεται.”²

Τὸ πρῶτον εἶδος τοῦ ληθάργου, φαίνεται εἰς τὸν Littré ποικιλία τις ἢ
φάσις ἐλειογενῶν πυρετῶν, οἵτινες ἐμάστιζον τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς
τοῦ Ἱπποκράτους, περισσότερον ἀπὸ τῶρα. “(Μορφὴ ψευδοσυνεχῆς μεθ’ ὑ-
πνηλίας.)” Συζητεῖ διὰ μακρῶν τὴν λεπτομέρειαν ταύτην,³ τὴν ὁποίαν δυ-
νάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἀνεπιφυλάκτως.⁴ Ἄλλ’ ἡ δευτέρα ἀναφαίνεται σα-
φῶς ὥς συνέπεια μιᾶς ἄλλης ἀσθενείας. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐπιπλοκῆς
ἢ φάσεως νόσου τινὸς τοῦ ἀναπνευστικοῦ συστήματος (τὸ πιθανώτερον τῆς
πλευρίτιδος), χαρακτηριζομένης διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν συμ-
πτωμάτων.

Ἡ εἰκὼν τῆς ἀσθενείας, ὅπως καὶ ἡ ἀντίληψίς της ὑφίστανται ἐξέλξιν
τινα εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Ὁ Κέλσος τὴν χαρακτηρίζει ἐκ τῆς ἀπαθεί-

1) Ἱπποκράτους, Περὶ νούσων, βιβλ. III, κεφ. 5. (“Εκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 123.

Ἦτοι: Εἰς τὸν λήθαργον ἡ κατάστασις ὁμοιάζει τὴν περιπνευμονίαν, ἀλλ’ ὁ λή-
θαργος εἶναι σοβαρώτερος καὶ δὲν ὑπάρχει χωρὶς ὑγρὰν περιπνευμονίαν. Ἡ πορεία
του εἶναι βραδυτέρα. Ἴδου δὲ τὰ συμπτώματά του: Βῆξ καὶ κῶμα, ἡ ἀπόχρεμψις εἶνε
ὑδαρῆς καὶ ἀφθονος, ὁ ἀσθενὴς ἔχει μεγάλην ἀδυναμίαν, καὶ ὅταν πρόκειται ν’ ἀπο-
θάνῃ ἔχει ἀφθόνους καὶ ὑδαρεῖς κενώσεις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐλάχιστοι ἐλπί-
δες σωτηρίας ὑπάρχουν. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ τὸν κἀνουν νὰ ἀποχρεμφθῇ ὅσον εἶναι
δυνατόν, νὰ τὸν θερμάνουν, νὰ ἀπαγορεύσουν τὸν οἶνον. Ἐὰν διασωθῇ, σχηματίζεται
μία διατήσις.

2) Ἱπποκράτους, Περὶ νούσων, βιβλ. Β’, κεφ. 65. (“Εκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 100).

Ἦτοι: Νόσος καλουμένη λήθαργος. — Ὁ ἀσθενὴς βῆχει, ἡ ἀπόχρεμψις εἶναι ἄ-
φθονος καὶ ὑδαρῆς, παραληρεῖ, καὶ ὅταν παύσῃ νὰ παραληρῇ κοιμᾶται. Αἱ κενώσεις
εἶναι κἀκοσμοι. . . . Ὁ ἀσθενὴς αὐτὸς ἀποθνήσκει ἐντὸς ἑπτὰ ἡμερῶν. Ἐὰν ὁμως πα-
ρέλθῃ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, θεραπεύεται.

3) Ἱπποκράτους, (“Εκδ. Littré Τόμ. Β’, σελ. 572 καὶ ἐξῆς).

4) Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἱπποκράτους ὁ Littré ἔλαβε γνῶσιν
τῆς ἐργασίας τοῦ Clark (de Sierra - Leone) ἐπὶ τῆς νόσου τοῦ ὕπνου, καὶ παρεδέχθη
ὁμοιότητά τινα ἐπίσης μεταξὺ τῆς νόσου ταύτης καὶ τοῦ ληθάργου. (Τόμ. V, σελ. 584
— 585 καὶ 611 — 613.

ας καὶ μιᾶς τάσεως πρὸς ὑπνηλίαν σχεδὸν ἀκατανικήτου.¹ Κατὰ δὲ τὴν γνώμην του ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν τάξιν τῶν ὀξέων νοσημάτων, φονεύουσα ταχέως τὸν πάσχοντα ἐὰν δὲν τὸν θεραπεύσουν. Ἐν τούτοις διακρίνει ἐπίσης μίαν ἄλλην ποικιλίαν τοῦ λήθαργου, ἥτοι τὴν δυναμένην “νὰ ἐκδηλωθῇ κατόπιν ἐνὸς μακροῦ πυρετοῦ”.²

Ὁ Καίλιος Αὐρηλιανός, ἢ μᾶλλον ὁ μεθοδικὸς Σωρανὸς ὁ Ἐφέσιος (110 μ. Χ.), τὸν ὁποῖον συνοψίζει, θεωρεῖ ἀκόμη τὸν λήθαργον ὡς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς γενικῆς προσβολῆς τοῦ ὁργανισμοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ τοῦ Γαληνοῦ (131 — 201 μ. Χ.) τὰ ἐγκεφαλικά συμπτώματα καταλαμβάνουν τὴν πρώτην σειράν. Ἦδη ὁ Ἀσκληπιάδης (126—56 π. Χ.) θεωρεῖ τὰς μήνιγγας ὡς ἔδραν τῆς ἀσθενείας. Ὁ Γαληνὸς παραδεχόμενος τὴν γνώμην ταύτην ἐντοπίζει τὸν λήθαργον εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὰς μήνιγγας. Θεωρεῖ δὲ αὐτὸν ὡς ἐπικινδυνωτάτην ἀσθένειαν καὶ συνηθέστατα ταχείας ἐξελίξεως. Ἐνίοτε ὁ λήθαργος μετατρέπεται εἰς φρενίτιδα, ἄλλοτε δὲ ἢ φρενίτις εἰς λήθαργον. Αἱ δύο αὗται παθολογικαὶ ἐκδηλώσεις δύνανται νὰ ἐναλλάσσονται.

Ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Γαληνός, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ταρσεὺς καὶ μετ’ αὐτοὺς Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς (525 — 605) βλέπουν εἰς τὸν λήθαργον μίαν ἐγκεφαλικὴν νόσον μετὰ ἐξασθενήσεως.

Ὁ Ἀέτιος (550 μ. Χ.) προσθέτει ἄλλας λεπτομερείας: Κατ’ αὐτὸν ὁ λήθαργος δύναται νὰ ὑποδυθῇ διαφόρους μορφάς. Πολλάκις εἶναι περιοδικός, προηγοῦνται δ’ αὐτοῦ συσπάσεις. Δύναται δὲ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα συνεχῶν πυρετῶν ἢ ἄλλων ἀσθενειῶν, ἀλλὰ καὶ “τὸ τέλος ἀδυναμικῶν καταστάσεων”.³

Ἡ λεπτομέρεια αὕτη μᾶς φέρει εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς συζύγου τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου. Ἐξηντλημένη ἐκ τοῦ τοκετοῦ καὶ τῶν αἱμορραγιῶν, περιπίπτει εἰς λήθαργον, ὅστις τέλος ὑποδύεται τὴν μορφήν τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου.

Βλέπομεν τὴν μεταξὺ τοῦ λήθαργου τοῦ Ἱπποκράτους ἀπόστασιν καὶ τοῦ τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ δὲ Littre ὅστις ὑπογραμμίζει εἰς τὴν μετάφρασιν του ὅτι “ὁ λήθαργος εἶναι πυρετός καὶ ὄχι ἢ ληθαργία”,⁴ δὲν ἔχει δίκαιον παρὰ ἐφ’ ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ Ἱπποκρατικοῦ κειμένου.

Ἔτσι κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων ἡ ἱατρικὴ παρατήρησις ἐπλουτίζετο καὶ συνεπληροῦτο ἀδιακόπως, προσθέτουσα πάντοτε νέα περιστατικά εἰς τὸ πλῆθος τῶν ληθαργικῶν παρατηρήσεων. Κι’ ἔτσι συνεδέθησαν μετ’ αὐτῶν αἱ συγγενεῖς ἐκδηλώσεις πολλῶν ἀσθενειῶν. Ἐὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς

1) Κέλσου, De Medecina, Βιβλ. III κεφ. 20.

2) Κέλσου, βιβλ. III κεφ. 20.

3) Ἀετίου, Τετράβιβλος κεφ. 3 (Ἔκδ. Λυῶνος, 1549, σελ. 295 — 7).

4) Ἱπποκράτους (Ἔκδ. Littre, Τόμ. IV, σελ. 500).

ἱπποκρατικῆς εἰκόνης τῶν Κωακῶν Προγνώσεων δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐλονοσίας (ἐξήγησις ἢ μᾶλλον πιστευομένη), τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ συμφωνήσωμεν μὲ τὴν γνώμην τοῦ Puschmann, ὅστις εἰς τὴν λαμπρὰν εἰσαγωγὴν του περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, περιέχουσιν ἔξοχον μελέτην περὶ τῆς ἀρχαίας παθολογίας ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ λήθαργος περιλαμβάνει ἐπίσης καὶ τὸν τυφοειδῆ πυρετόν, τὴν ὀξείαν φυματίωσιν, τὴν καταληψίαν, τὴν ἀπλὴν καὶ φυματιώδη μηνιγγίτιδα, τὰς φρενικὰς νόσους.¹ Ἡ μεταγενεστέρα ἀνάπτυξις τῶν κλινικῶν σπουδῶν, πρὸ πάντων δὲ—ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας—τῆς ἀνατομικῆς παθολογίας, ἐπέτρεψαν νὰ διακρίνωμεν κατόπιν τὰς διαφόρους παθήσεις.

Ἡ τυφομανία σπουδασθεῖσα πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ,² κατεῖχε τὸ μέσον μεταξὺ τῆς φρενίτιδος καὶ τοῦ ληθάργου.

Παρωμοιάζον ἐπίσης πρὸς τὸν λήθαργον τὸν “κάρον,, δηλαδὴ τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασιν ἐπακόλουθον τῶν ἀποπληξιῶν, τῶν τραυματισμῶν, τῶν ἐγκεφαλικῶν διασεύσεων καὶ ἄλλων ἀσθενειῶν.³

Ὁ “κάρος,, ἀντιστοιχοῦσε λοιπὸν πρὸς τὸ ἰδικόν μας κῶμα. Ἐν τούτοις, πρέπει ν’ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Γαληνὸς ἐγνώριζον καὶ μετεχειρίζοντο τὴν λέξιν κῶμα. Ὁ Γαληνὸς μάλιστα ἔγραψε καὶ μικρὰν πραγματείαν “Περὶ κώματος καθ’ Ἱπποκράτην,, ἐξεπλάγημεν δὲ ὅτι ὁ Puschmann δὲν τὴν ἔλαβεν ὑπ’ ὄψει. Τὴν ἀνεγνώσαμεν μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ εὔρομεν εἰς αὐτὴν πλὴν τῶν διαλεκτικῶν συζητήσεων, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γαληνὸς ἐγνώριζε καὶ διέκρινε τὰς κωματώδεις καταστάσεις, χαρακτηρίζων πρῶτον τὴν μέθην, δεύτερον τὴν εἰσβολὴν ὀξέων τινων νοσημάτων. Αἱ καταστάσεις αὗται, λέγει, διαλύονται χωρὶς νὰ μετατραποῦν οὔτε εἰς φρενίτιδα, οὔτε εἰς λήθαργον.⁴

Εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ληθάργου καὶ τῆς μνημονευθείσης δμάδος προσεδέσαμεν ἐπίσης τὴν δμάδα πολλῶν ἄλλων συγγενῶν παθήσεων, τὰς ὁποίας ἡ Ἑλληνικὴ ἱατρικὴ ἀπεμόνωσε βραδύτερον καὶ τὰς ὁποίας καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς λεπτολόγος Puschmann, ἀφῆκεν ἔξω τῶν ἐρευνῶν του. Αὗται δὲ εἶναι ἡ κατοχή, ἡ καταληψία καὶ ὁ μαρασμός. Δύο ἀσθενεῖαι τῆς ἀρχαιότητος χαρακτηρίζομεναι ὑπὸ συγκοπῶν: ἡ καρδιαλγία (cardiacos) καὶ ἡ νόσος τῆς μήτρας (ἡ vulvae morbus τοῦ Κέλσου), περιελήφθησαν ἐπίσης ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐρευνῶν μας.

Ἴδου λοιπὸν αἱ γραπτὰ μαρτυρίαι αἱ ἀφορῶσαι τὴν θεραπευτικὴν τοῦ ληθάργου, τῆς συγχύσεως ταύτης τῶν νόσων, τὰς ὁποίας θὰ μπορούσαμε νὰ βαπτίσωμεν ὅλας μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγκοπικοληθαργικοῦ συνδρόμου.

1) Puschmann, Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός, Τόμ. Α'. σελ. 146.

2) Γαληνοῦ, Περὶ κώματος, κεφ. 2. Ἔκδ. Kühn, Τόμ. VII, σελ. 665.—Γαληνοῦ, Ἱατρικοὶ ὁρισμοί, κεφ. CCXLIII. (Ἔκδ. Kühn, Τόμ. XIX σελ. 415).

3) Puschmann, αὐτόθι, Τόμ. Α'. σελ. 147-8.

4) Γαληνοῦ, Ἔκδ. Kühn, Τόμ. VII, σελ. 643-665.

Ἡ θεραπεία τοῦ συνδρόμου τούτου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἔλαβε σαφῆ μορφήν παρὰ βαθμηδόν.

Ἀπὸ θεραπευτικῆς ἀπόψεως, ὁ Ἱπποκράτης (460 - 377 π. Χ.) ἐλάχιστα μᾶς πληροφορεῖ. Τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς “Περὶ νούσων,” πραγματείας του, λέγει:

“Εἰς τὸν ἄρρωστον τοῦτον θὰ δώσωμε νὰ πιῇ κριθαρένιο νερό, καὶ ἔπειτα οἶνον λευκόν, ὡς ρόφημα δὲ ἀφέψημα κριθαριοῦ ἀνακατεμένο μὲ ζουμὶ ροδιοῦ καὶ ἀπὸ πάνω οἶνον λευκόν. Λουτρὸν δὲν ἐπιτρέπεται.”¹

Πρῶτος ὁ Κέλσος (25 π. Χ. - 50 μ. Χ.) μᾶς παρέχει πληρέστερα θεραπευτικὰ στοιχεῖα. Κατ’ ἀρχὰς μᾶς ἐκθέτει ποῖαι ἦσαν αἱ μέθοδοι τῶν μετὰ τὸν Ἱπποκράτην Ἑλλήνων ἱατρῶν. Ὁ Ἀσκληπιάδης (128 - 56 π. Χ.) μειεχειρίζετο εἰς εὐρεῖαν κλίμακα τὸν οἶνον κατὰ τὴν ἐκ τοῦ ληθάργου ἀνάρρωσιν. Ὁ μαθητὴς του Θεμίσων (100-50 π. Χ.) ἐκράτει τὸν ἀσθενῆ ἐντὸς σκοτεινοῦ δωματίου καὶ ἔβρεχεν αὐτὸν μὲ κρύο νερό. Ὁ Θαρρίας συνεβούλευε νὰ ἀφίνουν τὸν ἀσθενῆ εἰς τὴν τύχην του. Εἶναι, λέγει, μιὰ ἀσθένεια μὲ κρίσεις, ποὺ θεραπεύεται μὲ τὰς κρίσεις, ὅσοι δὲ τοὺς ἐνοχλοῦν διαρκῶς, κάνουν πολὺ ἄσχημα.²

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κέλσου ἐφαρμοζομένη θεραπεία τοῦ ληθάργου συνοψίζεται εἰς τὸ ἑξῆς: Συμβουλεύει πταρμικὰ ὅπως καὶ οὐσίας “δυσόσμους ἢ διαπεραστικές,”. Θαυμάσιον μέσον ἐρεθισμοῦ εἶναι τὸ αἰφνίδιον ράντισμα τοῦ σώματος μὲ κρύο νερὸ καὶ 3-4 κουβάδες στὸ κεφάλι.... Ἐπίσης νὰ ξυρίσωμεν τὴν κεφαλὴν καὶ νὰ τὴν βρέξωμεν μὲ ὀξύκρατον (ξύδι καὶ νερὸ) εἰς τὸ ὁποῖον ἔβράσαμεν προηγουμένως δάφνην καὶ πήγανον. Τὴν ἐπομένην νὰ ἐπιθέσωμεν καστόριον ἢ πήγανον κοπανισμένον ἐντὸς ὄξους ἢ καρποὺς δάφνης (baies de laurier) ἢ κισσοῦ ἐντὸς ροδελαίου ἢ ὄξους.... Τὸ σίναπι προσαγόμενον εἰς τοὺς ρώθωνας ἢ ἐπιτιθέμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ μετώπου διαλύει αὐτὴν ταύτην τὴν ἀσθένειαν.³

Ὁ Κέλσος μᾶς παρέχει ἐπίσης τὴν θεραπείαν τῆς morbus vulvae, ἣτις φαίνεται ὅτι ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὴν “ἀναστροφὴν τῆς μήτρας,” ἣτις κατὰ τὸν Πλίνιον καὶ τὸν Ἡρακλείδην ἐπιφέρει τὰς περιπτώσεις τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου εἰς τὰς γυναῖκας. Ἡ δὲ θεραπεία τῆς ὁμοιάζει τὴν τοῦ ληθάργου.

“Ἡ μήτρα, λέγει, τῆς γυναικὸς ὑπόκειται εἰς μίαν ὀξεῖαν νόσον. Τὸ ὄργανον τοῦτο μετὰ τὸν στόμαχον εἶναι τὸ μᾶλλον προδιατεθειμένον νὰ ἀσθενήσῃ τὸ ἴδιον ἢ νὰ προκαλέσῃ ἀσθενείας εἰς τὸ σῶμα. Τὰ προσβαλλόμενα ὑπ’ αὐτῆς πρόσωπα αἰσθάνονται ἐνίστε τοιαύτην ἀδυναμίαν, ὥστε πί-

1) «... Τοῦτον πιπίσκειν τὸ ἀπὸ τοῦ κρίμνου, καὶ μεταπιπίσκειν οἶνον λευκὸν οἰνώδεα, καὶ ροφάνειν τὸν χυλὸν τῆς πιτσάνης· ξυμμίσγειν δὲ σίδης χυλόν· καὶ οἶνον ἐπιτίνειν οἰνώδεα λευκόν, καὶ μὴ λούσιν». (Περὶ νούσων, βιβ. Β', κεφ. 65. (Ἔκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 100).

2) Κέλσου, De Medecina, Βιβλ. III, κεφ. 20.

3) Αὐτόθι Βιβλ. III, κεφ. 20.

„πουν κατὰ γῆς ὅπως εἰς τὴν ἐπιληψίαν. Ἐν τούτοις διαφέρει τῆς ἐπιληψίας, καθ' ὅσον δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀναστροφή τῶν ὀφθαλμῶν, οὔτε ἀφρὸς ἀπὸ τοῦ στόματος, οὔτε σπασμοί, ἀλλὰ μόνον βαθὺς νυσταγμός. Εἰς γυναῖκας τινὰς ἐπέρχεται συχνὰ καὶ διατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν ζωὴν των. Ἀμα μιὰ γυναῖκα περιέλθη εἰς τοιαύτην κατάστασιν, πρέπει ἀμέσως νὰ ἀφαιμαχθῇ ἐὰν τὸ ἐπιτρέπουν αἱ δυνάμεις τῆς. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ τῆς πάρουν βεντούζες εἰς τοὺς βουβῶνας. Ἐὰν ἡ πάσχουσα παραμένει, ἢ ἔχει τὴν συνήθειαν νὰ παραμένῃ ἐπὶ πολὺ ἀναίσθητος, διὰ νὰ τὴν κάνωμε νὰ συνέλθῃ πλησιάζομεν εἰς τοὺς ρώθωνάς τῆς ἓνα φυτῆλι λυχνίας πού ἔσβυσε πρὸ ὀλίγου ἢ ἄλλην οὐσίαν κάκοσμον, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησα. Ἀλλὰ καὶ ἓνα ράντισμα ψυχροῦ ὕδατος ἔχει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ κοπανισμένο πῆγανο, τὸ μέλι, ἡ κηραλοιφή μὲ κυπερίδα, ἢ ἓνα ζεστὸ κατάπλασμα καὶ ὑγρὸ ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων μέχρι τοῦ ἐφηβαίου εἶναι ἐπίσης ὠφέλιμα. Ταῦτοχρόνως ὅμως νὰ τῆς κάνωμεν ἐντριβὰς ἐπὶ τῶν ἰσχύων καὶ τῶν ἰγνύων».¹

Κυριαρχοῦν. ὅπως βλέπωμεν, αἱ αὐταὶ τρεῖς ἀρχαί: παρμικά, ἐρεθιστικά, ραντίσματα διὰ ψυχροῦ ὕδατος. Ὡς τέταρτον δὲ θεραπευτικὸν μέσον ἀναφαίνεται ἡ ἀφαιμάξις, μὴ ἐφαρμοζομένη ἀκόμη κατὰ τοῦ ληθαργου, ἀλλὰ μέλλουσα νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐντὸς ὀλίγου.

Εἰσηγητὴς τῆς ἀφαιμάξεως κατὰ τὸν λήθαργον εἶναι ὁ Ἀρεταῖος ὁ Καππαδόκης.

Ὁ Ἀρεταῖος ὁ Καππαδόκης, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὴν πνευματικὴν σχολὴν καὶ ἔζη ἐν Ρώμῃ κατὰ τοὺς μὲν ἐπὶ Νέρωνος (περὶ τὰ 50 μ. Χ.) κατὰ τοὺς δέ, μετὰξὺ τῶν ὁποίων ὁ Pagel,² κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα, ἀφιέρωσεν εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἀξιόλογον ἔργον ἐπιγραφόμενον: «Θεραπευτικὰ ὀξέων καὶ χρονίων παθῶν, βιβλία τέσσαρα».

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου πραγματεύεται ἔξ ὀλοκλήρου περὶ ληθαργου.

«Οἱ ληθαργικοί, λέγει, πρέπει νὰ μένουν πλαγιασμένοι εἰς τὸ φῶς (ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεμίσωνος) καὶ νὰ εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ φῶς, διότι ἡ ἀσθένειά των, ὑπὸ τινα ἔποψιν, εἶναι σκότος. Ἐπίσης πρέπει νὰ εἶναι πλαγιασμένοι εἰς θερμὸν μέρος, διότι ἡ ἀσθένειά των προκαλεῖται ἀπὸ τὸ ψυχρὸς, ἀχώριστον ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἡ κλίνη πρέπει νὰ εἶναι μαλακή, ἡ ὀροφή καὶ οἱ τοῖχοι ζωγράφημένοι, ὅλα δὲ τὰ πράγματα νὰ εἶναι πολύχρωμα διὰ νὰ ἐρεθίζεται περισσότερον ἡ ὄρασις. Νὰ συνομιλοῦν μὲ τὸν πάσχοντα, νὰ γαργαλίζουν καὶ νὰ τσιμποῦν τὰ πόδια του, νὰ τραβοῦν καὶ νὰ ξύνουν τὰ μέλη του. Ἐὰν τὸ κῶμα εἶναι βαθὺ πρέπει νὰ φωνάζουν καὶ νὰ τὸν ὁμιλοῦν εἰς τρόπον ἀπειλητικὸν καὶ νὰ τὸν τρομάζουν

1) Κέλσου, De Medecina, Βιβλ. IV, κεφ. 20.

2) Pagel, Einleitung in die Geschichte der Medizin 2a ἔκδοσις Βερολίνου, 1915, σελὶς 104.

„μὲ πράγματα ποὺ φοβεῖται. Ἄλλοτε πάλιν νὰ τοῦ λέγουν ὅτι αἱ ἐπιθυμίες του καὶ αἱ ἐλπίδες του ἐξεπληρώθησαν. Μὲ λίγα λόγια νὰ τοὺς κρατοῦμε ξυπνητοὺς μὲ ὅλα τὰ μέσα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς φρενητικούς. Ἐὰν ὁ λήθαργος δὲν διεδέχθη μίαν φρενίτιδα, δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη ἀφαιμάξεως οὔτε ἄλλης αἱματηρᾶς κενώσεως. Πρέπει νὰ τοῦ κάνωμεν ἓνα κλύσμα διὰ νὰ καθαρισθῇ καὶ ἐπὶ πλέον διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἐλαφρώσουν τὰ ἄνωτερα μέρη τοῦ σώματος καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ μία παροχέτευσις τῆς κεφαλῆς. Τὸ δὲ κλύσμα νὰ περιέχῃ πολὺ ἄλας καὶ νίτρον. Ὡφελιμώτερον ὅμως θὰ εἶναι ἐὰν προσθέσωμεν κάστοριον.

„Ἐὰν ὁ λήθαργος δὲν εἶναι ἐπακόλουθος ἄλλης τινὸς ἀσθενείας, ἀλλ' ἐξεδηλώθη πρωτοπαθῶς, τότε πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἀφαίμαξις τοῦ ἀγκῶνος.

Ὁ Ἀρεταῖος προσθέτει τὴν κάθαρσιν ἀπαγορεύει ὅμως τὴν ἀπόλυτον δίαιταν, ὅπως καὶ τὴν ἄφθονον διατροφήν. Ἡ μετρία δίαιτα ἐνδείκνυται ἐξ ὁλοκλήρου. Ἐνα μελιτοῦχον ποτὸν θὰ ἀποτελέσῃ τὸν πρῶτον σταθμόν. Ὅπως δὲ ὁ Θεμίσων καὶ ὁ Κέλσος καταφεύγει καὶ οὗτος εἰς τὸ ράντισμα τῆς κεφαλῆς, ὅπως καὶ κατὰ τὴν φρενίτιδα. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὰς δι' ἐλαίου Σικυῶνος ἐπαλείψεις. Κατὰ δὲ τοῦ μετεωρισμοῦ τῆς κοιλίας ραντίσματα καὶ καταπλάσματα (κυρίως πηγάνου νωποῦ ἀναμεμιγμένου μὲ μέλι, νίτρον καὶ ἀγριοάγγουρα).

Εἰς τὰς κατόπιν 4 σελίδας, ἀναπτύσσονται αἱ συμβουλαί, ὅπως: ἐντριβαί μ' ἓνα ζεστὸ μαλλὶ βουτυγμένο εἰς οὐσίαν ποὺ νὰ ἀναδίδῃ δυνατὴ ὁσμὴ. Κάστοριον *intus et extra*. Πταρμικά. Ἐντριβαί μὲ τσουκνίδα, ἐπισπαστικὰ εἰς τὰς κνήμας ἀποτελούμενα εἴτε ἀπὸ λιμνήστιδα (*centaurea major*) καὶ εὐφόρβιον, ἀνὰ ἴσα μέρη, εἴτε εἰς καταπλάσματα ἀπὸ ἀγριοιάγγουρα ἀναμεμιγμένα μὲ ὄξος. Τέλος ἐπίσπασις τῆς κεφαλῆς μετὰ προηγούμενον ξύρισμα. Καταπλάσματα σιναποῦχα, θαψίας (ἐπισπαστικὸν ἔμπλαστρον ρητινώδες), καταπλάσματα μὲ ἀγριοάγγουρα καὶ ξύδι, ἐπιθέσεις θερμῶν σπόγγων.¹

Τὸ εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ληθάργου ἀφιερωμένον κεφάλαιον ἀκολουθεῖ παρὰ τῷ Ἀρεταίῳ ἓνα ἄλλο κεφάλαιον ἐπιγραφόμενον: „Μαρασμοῦ θεραπεία. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Pierre Petit περιληφθὲν ὑπὸ τοῦ Kühn εἰς τὴν ἔκδοσίν του, ταυτίζει τὴν λέξιν μαρασμός μὲ τὴν καταληψίαν,² ἐξήγησιν τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν καθ' ὅσον ὁ Ἀρεταῖος διακρίνει τὸν μαρασμόν ἀπὸ τὴν κατοχήν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Γαληνὸν τοῦ ὁποίου θὰ παραθέσωμεν τὸ σχετικὸν χωρίον ὀλίγον κατωτέρω, ἡ κατοχὴ ταυτίζεται μὲ τὴν καταληψίαν.

Τὸ συντομώτατον τοῦτο χωρίον³ τοῦ Ἀρεταίου λέγει:

1) Ἀρεταίου Καππαδόκου, *Opera Omnia*, Ἔκδ. Kühn, Λειψία, 1828, σελ. 200—208. (Θεραπευτικῶν βιβλ. Α, κεφ. 2).—Ὁ Locher εἰς τὴν ἑξοχὸν περὶ Ἀρεταίου μονογραφίαν του (*Aretaeus aus Kappadocien*, Ζυρίχη, 1847) μετέφρασε μόνον τὰς τρεῖς πρώτας σελίδας τοῦ κειμένου τοῦ Ἀρεταίου.

2) Ἀρεταίου, αὐτόθι (*Petri Petite Commentarii*), σελ. 586.

3) Ἀρεταίου, αὐτόθι, σελ. 208-209.

“Οἱ περιπίπτοντες εἰς μαρασμόν, πρέπει νὰ τύχουν περιθάλψεως ὅσον „τὸ δυνατόν ἐνωρίτερον, διὰ λουτρῶν καὶ σωματικῶν ἀσκήσεων. Νὰ παρέ-
„χωμεν εἰς αὐτοὺς γάλα, καστόριον. Ἡ αὐτὴ θεραπεία πρέπει νὰ γίνεται
„καὶ εἰς τοὺς “ἐν κατοχαῖς,” διατελοῦντας.”.

Εἰς τὸν Ἀρεταῖον εὗρομεν ἀκόμη ἓνα ἄλλο χωρίον τὸ ὁποῖον μᾶς ἐν-
διαφέρει. Ἀφορᾷ δὲ τὴν θεραπείαν συνδρομοῦ τινὸς τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχαῖοι
ἐκάλουν “ὁ καρδιακὸς,” καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει μεγάλην κοινότητα μὲ τὴν συγ-
κοπὴν (ἡ αἰτιολογία δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι καρδιακῆς λειτουργίας, ἴσως μά-
λιστα ὀργανικῆς). Γράφει λοιπὸν περὶ αὐτοῦ: ¹

“Δὲν πρέπει νὰ χάνωμεν καιρόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ τονώσωμεν τὸν ἄρρω-
„στον διὰ κινήσεων καὶ ἐντριβῶν καὶ νὰ τὸν κάνωμεν λουτρόν, ἵνα “ἡμι-
„θανῆς ἀναστηθῇ ὡς ἐκ τοῦ θανάτου.”.²

Τὸ ἔργον τοῦ Ἀρεταίου μᾶς παρέχει οὕτω ἀφθονώτατα στοιχεῖα καὶ πλη-
ρέστατα σχετικὰ μὲ τὴν θεραπείαν τῶν συγκοπικῶν καταστάσεων. Αἱ παρε-
χόμεναι βοήθειαι κατὰ τὸν λήθαργον, τὸ κῶμα, τὸν καρδιακόν, συμπληροῦ-
σιν ἀλλήλας. Σημεῖά τινα κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων θὰ ἀναπτυχθοῦν
πληρέστερον. Θὰ ἀποτελέσουν μίαν ἄνθησιν ἐνὸς δένδρου πυκνοτάτου, ἀλλ’
ἡ ρίζα του θὰ ἀναζητεῖται πάντοτε εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἀρεταίου.

Ὁ Γαληνὸς οὐδὲν νεώτερον προσθέτει εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ληθάργου.
Τὸ κύριον χωρίον τῶν ἔργων του σχετικόν μὲ τὸ θέμα μας, παραγγέλλει τὰ
πταρμικά, τὰ ὀσμικὰ ἐρεθιστικά, τὴν ἐπίσπασιν μὲ ἀγριοάγγελουρα καὶ σίνα-
πι, καὶ τέλος καὶ κυρίως τὴν ἀφαίμαξιν.³ Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ
Ἀρεταίου. Ἐπειδὴ ὁ λήθαργος θεωρεῖται ὡς τὸ ἀποτέλεσμα εἰσβολῆς ψύ-
χους βλαβεροῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον,⁴ ὁ ἐκ Περγάμου ἱατρὸς συμπεραίνει ὅτι
πρὸς θεραπείαν τῆς ψυχώσεως ταύτης, ὑπάρχει ἀνάγκη θερμότητος.⁵ Ἀλλὰ
καὶ τοῦτο εἶναι ἰδέα τοῦ Ἀρεταίου ἐκφραζομένη εἰς τὰς πρώτας σειρὰς τοῦ
περὶ ληθάργου κεφαλαίου.

Ἀφοῦ ὁμιλοῦμεν περὶ Γαληνοῦ, θὰ παραθέσωμεν τὰ χωρία τῶν ἔργων
του, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἴπομεν ἄνωτέρω, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διευκρινίσωμεν
τὸ ζήτημα τῶν ὀρισμῶν τοῦ κάρου καὶ ἄλλων συγγενῶν καταστάσεων. Πράγ-
ματι ὁ Γαληνὸς διέκρινε τρία εἴδη τῶν καταστάσεων τούτων ἐκτὸς τοῦ λη-

1) Ἀρεταίου, αὐτόθι, βιβλ. Β’ κεμ. 3, σελ. 266.

2) Ὁ Κέλσος (De Medecina, βιβλ. ΙΙΙ, κεφ. 19) ὁμιλεῖ περὶ καρδιακοῦ. Οὐχ
ἥττον ὡς κυριαρχοῦν σύμπτωμα ἀναφέρει τὴν ἐφίδρωσιν καὶ ὡς θεραπείαν τὰ τονω-
τικά καὶ τὰ ἀντιεφιδρωτικά.

3) Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, βιβλ. ΧΙΙΙ κεφ. 21. Ἐπίσης περὶ κρίσεων,
βιβλ. ΙΙΙ, κεφ. 3.

4) Γαληνοῦ, Περὶ προγνώσεως ἐκ σφυγμοῦ, βιβλ. ΙV κεφ. 8. (Ἔκδ. Kühn, Τόμ.
ΙX, σελ. 409-410).

5) Γαληνοῦ, περὶ πεπονθότων τόπων, βιβλ. ΙΙΙ, κεφ. 8. (Ἔκδ. Kühn, Τόμ. ΙX,
σελ. 409-410).

θάργου, τοῦ κώματος καὶ τῆς νυμφομανίας.

Εἰς τὸ περὶ θεραπείας τοῦ ληθάργου κεφάλαιον, κατατάσσει αὐτὸς εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν, χωρὶς ὅμως νὰ τὰς συγχωνεύσῃ εἰς μίαν ὄντοτητα. Εἶναι δὲ αὗται: ἡ ἀποπληξία, ὁ κάρος καὶ ἡ κατοχή. Οἱ βαθεῖς, λέγει, νυσταγμοὶ ἄνευ πυρετοῦ τὰς ὁποίας καλοῦσιν: ἀποπληξίαν, κάρον καὶ κατοχήν.¹ —

“Καταφορὰς βαθείας χωρὶς πυρετῶν ἃς ὀνομάζουσιν ἀποπληξίας καὶ κατοχάς.”

Εἰς ἄλλην πραγματείαν τοῦ ὑπογραμμίζει σαφῶς τὴν συνωνυμίαν τῆς κατοχῆς καὶ τῆς καταληψίας. Ἀναγινώσκομεν: “Ὁ σφυγμὸς τῆς κατοχῆς. Ἡ κατοχὴ καὶ οἱ κατεχόμενοι εἶναι λέξεις τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν. Οἱ νεώτεροι ὀνομάζουν τὴν νόσον ταύτην κατοχήν ἢ ἐπιληψίαν.” “Οἱ δὲ τῶν κατόχων σφυγμοί, κατόχους γὰρ καὶ κατεχομένους ἐκάλουν αὐτοὺς οἱ παλαιοί, κατοχήν δὲ καὶ καταληψίαν οἱ νεώτεροι τὸ πάθος ὀνομάζουσι.”

Ἐπειδὴ ἡ σύγχυσις μεταξὺ τῶν ὀνομασιῶν τούτων εἶναι γενικὴ, ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν τὰ δύο ταῦτα κείμενα μὴ στερούμενα ἐνδιαφέροντος.

Θὰ προσθέσωμεν δὲ ἀκόμη, ὅτι ἀπὸ θεραπευτικῆς ἀπόψεως ὁ Γαληνὸς ὑποβάλλει ὅλας τὰς παθήσεις ταύτας εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ληθάργου, ἢ διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, ἀφοῦ τὰς συγκαταριθμήσῃ μετὰ τοῦ ληθάργου, οὐδεμίαν ἀναφέρει εἰδικὴν θεραπείαν διὰ τὰς παθήσεις ταύτας.

Ἄλλος ἰατρὸς τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ἰατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, ὁ Ὁρειβάσιος (326-404 μ. Χ.) εἶναι σύντομος εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο.

“Πρέπει, λέγει, νὰ ἀφαιμάξωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐκ ληθάργου ἢ φρενίτιδος πάσχοντας ἀσθενεῖς. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι κοινὴ διὰ τὰς δύο ἀσθενείας. Ὑπάρχει καὶ ἄλλη κοινὴ ἐπίσης μέθοδος: ἡ ἐπίθεσις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μίγματός τινος ὄξους καὶ ροδελαίου. Μετὰ ταῦτα ἡ θεραπεία τοῦ ἐνὸς εἶναι τὸ ἀντίρροπον τοῦ ἄλλου. Πρέπει νὰ καταπραΰνωμεν τὴν ἀσθένειαν ὅταν συνοδεύεται ὑπὸ ἀϋπνίας καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἐρεθίζοντες ἐκεῖνόν που παραμένει ἀκίνητος. Ὁ λήθαργος ἔχει ἀνάγκην ἐρεθισμοῦ ἰσχυροῦ καὶ θερμαντικοῦ: ὅπως βρασμένος θυμός, ἄγριος ἡδύσμος, ὀρίγανις ἐντὸς ὄξους. Ἀλοιφαὶ δριμεῖται, πταρμικά, σίναπι. Ἐὰν βραδύνη ἢ θεραπεία των καὶ εἰς τὰς δύο παθήσεις (φρενίτιδα καὶ λήθαργον) σικύαι καὶ καστόριον.”²

Ἀκόμη περισσότερο ἐνδιαφέρων δι’ ἡμᾶς εἶναι Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνὸς (550 μ. Χ.), γεννηθεὶς ἐν Μεσοποταμίᾳ. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, χριστιανὸς ἤδη, μαθητὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς καὶ ὡς κόμης τοῦ ὀψικίου (Comes obsequii) ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀφιέρωσεν εἰς τὴν “Τετράβιβλόν του,” κεφάλαιά τινα περὶ τοῦ ἡμετέρου συνδρόμου. Τὰ κεφάλαια ταῦτα δὲν

1) Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, βιβλ. XIII, κεφ. 21, (Ἔκδ. Kühn, Τόμ. X, σελ. 931).

2) Ὁρειβασίου, Σύνοψις, βιβλ. VIII κεφ. 1. (Περὶ τῆς ἀπωλείας τῆς μνήμης καὶ τῶν ἄλλων παθήσεων, χαρακτηριζομένων ὑπὸ τῆς ἀϋπνίας ἢ τῆς ὑπνηλίας) Ἔκδ. Bussemaker καὶ Daremberg, Paris, 1851, Τόμ. V, σελ. 400-401.

εἶναι πλήρη καὶ οὐδὲν ἀξίζει πρὸς τὰ τοῦ Ἀρεταίου. Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθοῦν, διότι καταδεικνύουν ἐναργῶς μίαν ἐπιτελεσθεῖσαν πρόοδον τόσον ὑπὸ ἔποψιν τῆς κλινικῆς εἰκόνας, ὅσον καὶ ὑπὸ ἔποψιν διακρίσεως τῶν ὑπὸ συζήτησιν διαφόρων παθήσεων. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἀέτιος ὅστις ἀναφέρει τὰς πηγὰς, βασιίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ Ἀρχιγένους τοῦ ἐξ Ἀπαμείας (Συρία) καὶ τοῦ Ποσειδωνίου. Ὁ πρῶτος (τέλος τοῦ Α΄. μ. Χ. αἰῶνος) εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς διασημοτέρους ἰατροὺς τῆς Σχολῆς τῶν ἐκλεκτικῶν, ὁ δεύτερος (350 μ. Χ.) ἀποτελεῖ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Φιλαργίου καὶ τοῦ χειρουργοῦ Ἀντίλλου ὑπέροχον ἱατρικὴν ὁμάδα μετὰ τὸν Γαληνόν. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν σώζονται μόνον ἀποσπάσματα τινὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀετίου, ὅστις διέσωσε τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν.

Ὁ Ἀρχιγένης τοῦ παρέσχε τὰ ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τοῦ ληθάργου στοιχεῖα. Ἐκ δὲ τοῦ Ποσειδωνίου προέρχονται τὰ ἐξῆς τρία κεφάλαια: “Περὶ κατοχῆς καὶ ἐπιληψίας”, “Περὶ κάρου”, καὶ “Περὶ κώματος”. Ὁ Ποσειδώνιος ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ περὶ ληθάργου κεφάλαιον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ διάκρισις τὴν ὁποίαν ὑπογραμμίζομεν ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα.

Πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀέτιος συμπληρεῖ διὰ τῶν ἀτομικῶν του παρατηρήσεων τὰ παρατιθέμενα κείμενα καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ἀπλοῦς ἀντιγραφεὺς.

Εἰς τὸν λήθαργον¹ ὁ Ἀέτιος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποί του ἀναγνωρίζουν διάφορα αἷτια καὶ διαφόρους μορφὰς περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἄνωτέρω. Ἡ σοβαρώτερα ὅμως μορφή διὰ τὸν ἐξ Ἀμίδης ἱατρὸν φαίνεται ἐκείνη καθ’ ἣν τὸ κῶμα διακόπτεται. Μεγαλειτέρας ἐλπίδας παρέχει ἐκείνη καθ’ ἣν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν παρατηρεῖται διαύγεια πνεύματος. Ἐδρα τῆς νόσου εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, ὅστις δύναται νὰ προσβληθῇ ἐξ ὀλοκλήρου ἢ δευτεροπαθῶς. Ὡς θεραπεία δέ: οἰκία φωτεινή, ἐντριβαὶ τῶν ἄκρων, παρμικά, ἐρεθιστικά, καστόριον. Τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἀσθενείας: ἀφαίμαξις. Κατὰ τὴν ἀνάρρωσιν λουτρόν.

Ἡ κατοχὴ καὶ ἡ καταληψία² εἶναι ὁμώνυμα. Ἡ ἀσθένεια αὕτη εὐρίσκεται μετὰ τὸν ληθάργον καὶ φρενίτιδος, ἄρα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τυφομανίαν τοῦ Γαληνοῦ. Βαρύτερα τοῦ ληθάργου “εἶδος παραληρημάτων ἢ παραφροσύνης, προερχομένης ἐκ τῆς ἀφθονίας τῆς μελαίνης χολῆς”, συνίσταται εἰς πυρετὸν ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ ληθάργου καὶ συνοδεύεται ἄλλοτε ὑπὸ ὕπνου, ἄλλοτε ὑπὸ ἐγρηγόρσεως μὲ ἀνοικτὰ τὰ μάτια καὶ ἀκίνητα μὴ κλείοντα καὶ ὅταν ἓνα χεῖρι περᾶσῃ ἀπὸ πάνω των. Οἱ ἀσθενεῖς εἶναι ἄφωνοι, δὲν ὁμιλοῦν, δὲν ἀκούουν, δὲν ἀπαντοῦν: ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν φέρουν ἀσυνειδήτως τὴν χεῖρα πρὸς τὴν κεφαλὴν; τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ τοὺς ῥώθωνας. Παρουσιάζονται: ἐπίσχεσις τῶν οὐρῶν καὶ τῶν περιττωμάτων καὶ φλύκται-

1) Ἀετίου, Τετράβιβλος, σελ. 295-297.

2) Αὐτόθι, σελ. 297, κεφ. IV.

ναι σχεδὸν ξηραὶ εἰς τοὺς κανθοὺς τῶν ὀφθαλμῶν.

Νέος τις παραμείνας ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας χωρὶς νὰ κλείσῃ τὰ βλέφαρα οὔτε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς δυνατωτέρας προσκλήσεις, ἐθεραπεύθη τελείως τὴν τετάρτην ἡμέραν, κατόπιν ἀφθόνου ἐπιστάξεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπείαν (εἰς δύο σειρὰς) αὕτη συνίσταται: εἰς ἀφαίμαξιν καὶ κλύσμα.

Ὁ κάρος,¹ δηλαδή βαθὺς ὕπνος (Coritis percussio), παράγεται ὅταν οἱ ψυχροὶ καὶ ὑγροὶ χυμοὶ καταλάβουν τὸν ἐγκέφαλον. Κατ' αὐτὸν ὑπάρχει μικρὸς πυρετός, ἀκίνησία τῶν μελῶν, ἀναισθησία, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι πάντοτε κλειστοί. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν λήθαργον, καθ' ὃν οἱ ἀσθενεῖς δὲν χάνουν τὴν ὄρασίν των καὶ ἀπαντοῦν εἰς τὰς ἐρωτήσεις, οἱ καρωτικοὶ εἶναι βυθισμένοι εἰς βαθύτατον ὕπνον. Ἐὰν τοὺς κεντήσωμεν, αἰσθάνονται, ἀλλὰ οὔτε ὁμιλοῦν, οὔτε ἀνοίγουν τὰ μάτια.

Ἐἰς τούτους, λέγει, πρέπει νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν θεραπείαν τῶν ληθαργικῶν».

Ὅταν οἱ πληροῦντες τὸν ἐγκέφαλον χυμοὶ εἶναι ὑγροὶ ἢ θερμοί, καὶ φέρονται πρὸς αὐτὸν ἐκ τῶν κάτω ἄκρων, ἔχομεν νὰ κάμωμεν τότε μὲ ἓνα κῶμα.² Ὁ ὕπνος εἶναι διαρκέστερος τοῦ συνήθους ὕπνου καὶ ὅταν οἱ πάσχοντες ὀνειρεύονται ὁμιλοῦν ἀσέμνως. Ἡ κάτω σιαγὼν εἶναι χαλαρά. Οἱ ἐπανειλημμένοι ἐρεθισμοὶ τοὺς ἐξυπνοῦν πρὸς στιγμήν, ἀλλ' ἐπαναπίπτουν εἰς τὸν ὕπνον των καὶ ἔχουν τὴν κεφαλὴν ὑγροτέραν.

Ἐπονται γραμμαὶ τινες (ἐπὶ τῇ ἐκδόσεώς μας) τῶν φαρμακευτικῶν ἐνδείξεων.

Ἐκ τῶν κεφαλαίων τοῦ Ἀετίου θὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον διαφωνίας τινὰς μεταξὺ τοῦ Γαληνοῦ καὶ τῶν μεταγενεστέρων νευροπαθολόγων. Πράγματι, κατὰ τὴν ταξινόμησιν τοῦ ἐξ Ἀμίδης ἱατροῦ, ἡ κατοχὴ καὶ ἡ καταληψία ὡς ἀντιπροσωπεύουσιν τὴν διάμεσον μορφήν μεταξὺ τῆς φρενίτιδος καὶ τοῦ ληθάργου, θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομασθοῦν τυφομανία, διότι παρὰ τῷ Γαληνῷ τὰ προειρημένα ὀνόματα ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἄλλο παθολογικὸν σύνολον. Ὅμοίως, ἀπὸ ἀπόψεως τῆς σοβαρότητος τῆς διαμέσου ταύτης ἀσθενείας, ὁ Ἀέτιος δὲν συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Γαληνοῦ.

Τοῦτο ἀποδεικνύει μίαν ἀκόμη φορὰν, ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας ἡ Ἑλληνικὴ ἱατρικὴ ἐξελίσσεται ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, καὶ ὅτι αἱ παθολογικαὶ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις ὑφίσταντο τὰς διαφορωτέρας διακυμάνσεις.

Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους παρατηροῦμεν τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ «μαρασμοῦ» τοῦ Ἀρεταίου, ὀνομασίαν ἣτις παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς ἄλλην. Γενικῶς εἰπεῖν, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱατρικὴν τῆς τότε ἐποχῆς, βλέπομεν τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἐρευνῶν καὶ ὀρισμῶν τὸν ὁποῖον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν νε-

1) Αὐτόθι, κεφ. V, σελ. 297-298.

2) Αὐτόθι, κεφ. VI, σελ. 298.

ωτέραν ἱατρικὴν, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ὀνόματα καὶ οἱ ὁρισμοὶ δευτερευούσης σημασίας παθολογικῶν ὄντοτήτων ἀλλάζουν εἰς διάστημα μιᾶς εἰκοσαετίας ἢ τὸ πολὺ πολὺ μιᾶς τριακονταετίας.

Ἐν τούτοις ἀπὸ θεραπευτικῆς ἀπόψεως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παρὰδεχθῶμεν, ὅτι παρὰ τῷ Ἀετίῳ ὅλα ἀνάγονται εἰς τὸν τύπον τοῦ ληθάργου.

Θὰ τελειώσωμεν τὴν ἐκθισίν μας παραθέτοντες τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ (525 - 605) ἀφιερῶμενον κεφάλαιον εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ληθάργου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἄστρον τῆς μεγάλης ἱατρικῆς πλειάδος, ἀδελφὸς τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἱατρὸς ἀνεξάρτητος μὴ ὀρκιζόμενος οὔτε εἰς τὸν Ἱπποκράτην, μολονότι ἐγκωμιάζει τὰς μεθόδους του, οὔτε εἰς τὸν Γαληνόν, μολονότι εὐχαρίστως ἀκολουθεῖ τὰς δοξασίας του, καὶ ὅστις ὁμιλεῖ πολλάκις ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς του πεύρας,¹ κατέλιπε εἰς τὸ ἔργον του “Βιβλία ἱατρικὰ δυοκαίδεκα”, πληρεστάτας ἐνδείξεις σχετικῶς μὲ τὴν θεραπείαν τοῦ ληθάργου. Μὲ τὰς σελίδας τοῦ Ἀρεταίου, αἱ σελίδες του εἶναι αἱ σαφέστεραι καὶ ἀφθονώτεραι ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα μας.

Θὰ μεταφράσωμεν δὲ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ σχετικὸν κεφάλαιον, περικόπτοντες μόνον κατὰ τι τὰς σειρὰς αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν φάρμακά τινα, τῶν ὁποίων μερικὰ εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν νεωτέραν θεραπευτικὴν.

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥ ΛΗΘΑΡΓΟΥ

“Ἀφοῦ ἐξετάσης, γράφει ἐπιμελῶς πᾶν ὅ,τι μᾶς συμβουλεύουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, δηλαδὴ τὰς δυνάμεις τοῦ ἄρρώστου, τὸ ἐξωτερικόν του, τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἐν γένει κατάστασιν τοῦ σώματος, πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κάμῃς ἀφαίμαξιν, ἐκτὸς ἐὰν τὸ ἀναμνηστικὸν καὶ κυρίως ἐὰν αἱ δυνάμεις τοῦ ἄρρώστου δὲν τὸ ἐπιτρέπουν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐξετάσης τὸ σῶμα ὁλόκληρον, τότε θὰ καταφύγῃς εἰς τὰ τοπικὰ φάρμακα, συγκεντρώνων τὴν προσοχὴν σου εἰς τὴν κεφαλὴν... Θὰ κάμῃς ἐπιθέματα μὲ τριανταφυλλόξυδο (ὀξυρόδινον), ἐπίσης μὲ δυόσμο καὶ ἀγριοδυόσμο (μίνθην καὶ καλαμίνθην) καὶ θυμάρι (θύμον). Εἰς δὲ τὸ μέτωπον θὰ ἐπιθέσῃς καστόριον, ὅπως καὶ καμμένες ἀνθρώπινες τρίχες”.

“Ἐὰν ἐξακολουθῇ ἡ ἀσθένεια, καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι ἄρκετά, τότε πρέπει νὰ καταφύγῃς εἰς τὰ πταρμικά: τὸ εὐφόρβιον, τὸ πέπερι, τὸ καστόριον εἰς εἰσπνοὰς ἢ καλλίτερα εἰς ἐνσταλλάξεις μ’ ἓνα φτερό, καὶ νὰ κάμῃς ἐντρίβας εἰς τὰς κνήμας μὲ ἔλαιον Σικυῶνος. Ἐὰν καὶ ταῦτα ἀστοχήσουν, νὰ ξυρίσῃς τὸ τριχωτὸν τῆς κεφαλῆς καὶ νὰ ἀλείψῃς τὴν κεφαλὴν μὲ ἄλοιφην ἀπὸ καστόριον. Ταῦτοχρόνως δὲ νὰ χορηγήσῃς κι’ ἓνα ὑπακτικὸν (σκαμμονέαν π. χ.).

“Τὸ λουτρὸν δὲν πρέπει νὰ σᾶς φοβίξῃ, ἐὰν ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὀλίγο ὦ-

1) Daremberg, Histoire des Sciences Médicales, Paris, 1870, Τόμ. Α'. σελ. 248.

„φελοῦν. Διότι τὰ περιττὰ στοιχεῖα,¹ πού συσσωρεύονται εἰς τὸ δέρμα, θὰ „ἀποβληθοῦν εὐκολώτερα μὲ τὴν μετρίαν θερμότητα τοῦ λουτροῦ. Ἐγνώρι- „σα ἄσθενεῖς τόσο βαρεῖα ἄρρώστους, ὥστε δὲν μπορούσαν οὔτε τὰ μάτια „ν’ ἀνοίξουν. Δὲν ἀντελαμβάνοντο μάλιστα ὅτι τοὺς ἔκαμναν λουτρόν. Ἀφοῦ „τοὺς ἔκαμα λουτρόν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, συνῆλθαν ἀπὸ τὴν κωματώδη κατά- „στασίν των, ὥστε μπορούσαν νὰ ἰδοῦν, νὰ ὁμιλήσουν, νὰ ἀναγνωρίσουν „μερικὰ ἀπὸ τὰ παρόντα πρόσωπα.

“Λοιπόν, ἐὰν αἱ δυνάμεις τοῦ ἄρρώστου εἶναι ἄκμαῖαι, ὀδηγήστε τον εἰς „τὰ δημόσια λουτρά. Ἐὰν ἀπ’ ἐναντίας εἶναι ἐξησθενημένος καὶ ἡ κατάστα- „σίς του δὲν ἐπιτρέπει εἴτε τὴν κόπωσιν εἴτε τὴν θερμότητα τοῦ λουτρικοῦ „καταστήματος, τότε τὸ λουτρόν ἄς γίνη κατ’ οἶκον, ἀλλ’ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ „εἶναι βυθισμένος στὸ νερὸ ἕως τὸν λαιμό.

“.. Ἡ θεραπεία αὕτη εἶναι ὠφέλιμος ἐπίσης διὰ τὰς μηνιγγίτιδας, τοὺς μώλωπας, καὶ τὴν διάτρησιν τοῦ κρανίου, ὅποταν συνεπείᾳ ἀπρροσεξίας δὲν φροντίζωμεν νὰ προστατεύσωμεν τὰς μήνιγγας διὰ τοῦ μηνιγγοφύλακος².”

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὰς ἀπαριθμουμένας θεραπείας, καταλήγομεν εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα:

Ἡ θεραπευτικὴ τοῦ συγκοπικο-ληθαργικοῦ συνδρόμου, διατυπωθεῖσα ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κέλσου, ἐτελειοποιήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἀρεταίου. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κέλσου χρησιμοποιούμενα τρία κύρια στοιχεῖα (παρμικὰ - ἐριθιστικὰ - ψυχρολυσία), ὁ Ἀρεταῖος προσέθη- κε δύο ἄλλα, ἥτοι: τὴν ἀφαίμαξιν καὶ τὸ θερμὸν λουτρόν. Ἡ θεραπευτικὴ αὕτη διετηρήθη κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας. Ὁ Γαληνός, ὁ Ὁρειβάσιος, ὁ

1) Αἱ τοξῖναι θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

2) Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, Βιβλ. Α΄. κεφ. XIV (Ἐκδ. Dr F. Brunet, Τόμ. Β΄. σελ. 178 καὶ ἐξῆς, Παρίσιοι 1936).

Ὁ Puschmann, ὅστις διὰ τὴν θαυμασίαν ἔκδοσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω συνεβουλεύθη τὰ χειρόγραφα τῶν Παρισίων, τῆς Φλωρεντίας, τῆς Βόννης, τῆς Βενετίας καὶ τοῦ Cambridge, οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ προσ- θέσῃ εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον.

Δὲν σταματῶμεν εἰς τὸν Καίλιον Αὐρηλιανόν, τοῦ ὁποίου τὸ εἰς τὸ περὶ ληθαργ- γου ἀφιερωμένον κεφάλαιον εἶναι μὲν μακρότατον, οὐδὲν ὅμως προσφέρει τὸ νέον. Τὸ λουτρόν καὶ ἀφαίμαξις ἀποτελοῦν ἐπίσης μέρος τῆς θεραπευτικῆς του. (Καιλίου Αὐρηλιανοῦ, De morbis acutis et chronicis,—De morbis acutis, βιβλ. VI).

[Ὁ Γαληνός ἀναφέρει τὸ γεγονός (VIII), ὁ δὲ Κέλσος (VIII) περιγράφει τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο καλούμενον “μηνιγγο-φύλαξ”, εἶδος πλατέος ἐλάσματος τὸ ὁποῖον εἰ- σήγον μεταξὺ τοῦ κρανίου καὶ τῶν καλυμμάτων τοῦ ἐγκεφάλου (μηνίγγων), κατὰ τὴν ἐγχείρησιν τῆς διατροφῆς τοῦ κρανίου πρὸς ἀφαίρεσιν τεμαχίου ὁστοῦ, χωρὶς νὰ βλάβουν τὰ ὑποκείμενα μέρη.

Καταδεικνύει δὲ τὴν ὠφελιμότητά του διὰ τῶν ἐξῆς: «Χάρις εἰς τὸν μηνιγγο-φύ- λακα, ὁ ἰατρός, μπορεῖ νὰ κτυπᾷ τὸ σφυρίον ἄνευ διακοπῆς ἐπὶ τῆς ψαλίδος μετὰ με- γαλειτέρας σταθερότητος καὶ ἀσφαλείας, ὅπως καὶ τὸ ὁστοῦν, τὸ ὁποῖον ὅταν δια- τμηθῇ, τὸ αὐτὸ ἔλασμα τοῦ μηνιγγο-φύλακος ἐπιτρέπει νὰ ὑπεγείρωμεν καὶ νὰ ἀφαι- ρέσωμεν ἄνευ οὐδεμιᾶς βλάβης τοῦ ἐγκεφάλου].

Ἀέτιος οὐδὲν προσθέτουν τὸ νέον. Αἱ συνταγαί των μάλιστα εἶναι κάπως ἀόριστοι, ἐνίοτε δὲ καὶ ἑλλειπεῖς. Εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Τραλλιανὸν ἡ θεραπεία περιγράφεται ἐκ νέου σαφῶς καὶ ἀριστοτεχνικῶς. Καὶ παρατηρεῖται μὲν ἑκλειψίς τις τοῦ καταβρέγματος, τὰ λοιπὰ ὅμως θεραπευτικὰ μέσα διατηροῦν τὴν ἀξίαν των.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸ μυθοστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἃς ἐξετάσωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χαιρήμονος χρησιμοπονηθέντα μέσα. Ἀφοῦ ἐξήτασε τὸ σῶμα τῆς συζύγου τοῦ Ἀπολλωνίου, ὑποβάλλει αὐτὸ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰσχυρᾶς θερμότητος τῶν ρητινωδῶν δάδων, πρᾶγμα ποῦ μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀτμόλουτρον ἀρωματικόν. Ἐπονται αἱ ἐντριβαὶ τοῦ στήθους, κυρίως τῆς καρδιακῆς χώρας, καὶ κατὰ τρίτον λόγον ἡ ἀφαίμαξις.

Εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς θεραπευτικῆς ταύτης ἐπεμβάσεως, ὁ συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος εὕρισκεται ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρεταίου ἐγκαινιασθεῖσαν μέθοδον.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θερμότητος ἀναφαίνεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν. Ἀποτελεῖ ὅ,τι ἀκριβῶς καθορίζει ἡ φράσις τοῦ Ἀρεταίου: “Οἱ ληθαργικοὶ πρέπει νὰ κοιμῶνται εἰς θερμὸν μέρος,.” Ἡ ἰσχυρὰ ἐκπομπὴ θερμαντικῶν μονάδων ἐκ τῶν ρητινωδῶν δάδων, δύναται ἰσοφαρῆσθαι πρὸς ἓνα ἀτμόλουτρον, εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ὁ μαθητὴς τοῦ Χαιρήμονος νὰ ἐδανείσθῃ κατὰ τὰ στοιχεῖα τῆς θεραπείας τοῦ ἀπὸ τὴν κατὰ τὸν Ἀρεταῖον προσφερομένην βοήθειαν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ καρδιακοῦ καὶ τοῦ μαρασμοῦ.

Ὁ μαθητὴς τοῦ Χαιρήμονος ἀφοῦ ἀνεξωπύρησε τὸν σφυγμόν, μετέφερε τὴν γυναῖκα εἰς τὴν κρεββατοκάμαρά του “τὴν ἐξήπλωσεν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐζέστανε λάδι, καὶ ἀφοῦ ἔβρεξε ἓνα μαλλί, ἔτριψε τὸ στήθος τῆς γυναικός,.”

Ἡ φράσις αὕτη: “ἐζέστανε λάδι, καὶ ἀφοῦ ἔβρεξε ἓνα μαλλί,,” εἶναι σχεδὸν κατὰ γράμμα ἀντιγραφὴ τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἀρεταίου, ὅπου ἀναγινώσκομεν: “Ἐντριβαὶ μ' ἓνα μαλλὶ ζεστὸ καὶ βρεγμένο,.”

Ἡ ἀφαίμαξις διευκολυνομένη διὰ τῆς ἐντριβῆς τῆς περικαρδίου χώρας, ἥτις ἠϋξήσῃ τὴν καρδιακὴν ὥσιν, συμπληρώνει καὶ τελειώνει τὴν σωτήριον ἐπέμβασιν τοῦ νεαροῦ ἱατροῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι μέθοδος τοῦ Ἀρεταίου, ὅστις συμβουλεύει τὴν ἀφαίμαξιν ἀμέσως καὶ ἐπείγοντως. Ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζουν μὲ κάποιον δισταγμὸν ὁ Ἀρχιγένης, ὁ Σωρανὸς καὶ ὁ Ἀέτιος, οἱ ὅποιοι καταφεύγουν εἰς αὐτὴν τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς θεραπείας καὶ ἀκόμη βραδύτερον (ὅπως ὁ Σωρανὸς) καὶ τὴν ὁποίαν ἀπ' ἐναντίας ἐπαινοῦν ὁ Γαληνός, ὁ Ὁρειβάσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός.

Αἱ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χαιρήμονος παρασχεθεῖσαι βοήθειαι ἐνεπνεύσθησαν ἄρα ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς τῆς ἐποχῆς. Παρατηροῦντες τὴν πλήρη ταύτην ὁμοφωνίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος μὲ τὸ κείμενον τοῦ μυθιστορήματος καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἀκριβείας τῶν ἱατρικῶν λεπτομερειῶν, τείνομεν νὰ ὑποθέσωμεν

ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματός μας ἀνῆκεν εἰς ἰατρικὴν οἰκογένειαν. Καὶ προχωροῦμεν ἀκόμη περισσότερον: ἴσως—προσθέτομεν—καὶ ὁ ἴδιος νὰ ἦτο ἰατρός, καὶ μάλιστα ἰατρός πολὺ μορφωμένος, ἀφοῦ ὁ Ἀρεταῖος, ἕνα ἀπὸ τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα τῆς Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ἡ κριτικὴ θέτει παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἱπποκράτους, εἶναι ὁ ἐμπνεύσας αὐτόν.

Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τῆς σωτηρίας τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀπολλωνίου ἐγένεν εἰς τὴν Ἔφεσον. Ἀλλ' ἡ Ἐφεσος ἣτις ὑπῆρξεν ἡ πατρὶς δύο διασήμεων ἰατρῶν τοῦ Ρούφου καὶ τοῦ Σωριανοῦ, ἦτο συνάμα ἡ ἔδρα “Μουσείου,” τινος, διοργανωμένου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἀλεξανδρείας, δηλαδή μιᾶς Ἱατρικῆς Σχολῆς, ἣτις διετέλει εἰς στενωτάτην σχέσιν μὲ τοὺς ἰατροὺς τοῦ ἐπιτοπίου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὅπως δὲ ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, οἱ ἰατροὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐβράβευον κατ' ἔτος πανδήμως τὴν καλλιτέραν ἰατρικὴν πρᾶξιν ἣτοι μίαν πραγματείαν, μίαν ἐφεύρεσιν ἐργαλείου τινός, μιᾶς χειρουργικῆς μεθόδου.¹

Ἐπὶ πλέον ἡ Ἐφεσος ἐπροικίσθη τῷ 92 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ Τουλλίου Κέλσου Πολεμάνου (Tullius Celsus Polemanus), ὑπάτου καὶ ἔπειτα διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας, μὲ μίαν ὠραίαν βιβλιοθήκην καλουμένην “Κελσιανήν.” Ὁ Πολεμᾶνος κατέβαλε ὅλην τὴν δαπάνην καὶ τὴν ἐπλούτισε μὲ ἔργα ἀξίας καταλιπὼν καὶ 25.000 ρωμαϊκὰ δηνάρια (21.000 χρυσᾶς δραχμᾶς) πρὸς ἀγορὰν νέων ἔργων καὶ συντήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος.²

Ὁ ἰατρός μας λοιπὸν ἴσως νὰ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μουσείου τούτου ἢ καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς του, ἠδυνήθη δὲ νὰ πλουτίσῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ τὰς ἐπιστημονικὰς του γνώσεις διὰ τῶν συγγραμμάτων τῆς Κελσιανῆς Βιβλιοθήκης, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος αἰὼν τῆς ὑπάρξεώς της συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου.

Ἡ θεραπεία τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου, τοιαύτην οἶαν μᾶς παρουσιάζει τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου, μᾶς ὑποβάλλει μίαν σκέψιν.

Ἡ θεραπεία τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου τῆς ἐποχῆς μας διαφέρει ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοιαύτης. Αἱ ρυθμικαὶ ἔλξεις τῆς γλώσσης συσταθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Laborde, ἡ τεχνητὴ ἀναπνοή, αἱ ὑποδόρεια ἐνέσεις καφορούχου ἐλαίου, καφεΐνης καὶ αἰθέρος, αἱ εἰσπνοαὶ ὀξυγόνου, ἐξεθρόνισαν τὰς ἀρχαίας μεθόδους, αἱ ὁποῖαι ἐν τούτοις δὲν θὰ ἔπρεπε καὶ νὰ ἐγκαταλειφθοῦν τελείως. Αἱ ἐρεθιστικαὶ ἐντριβαὶ διετηρήθησαν ἀκόμη εἰς τὰ ἐγχειρίδιά μας. Ἡ χρῆσις τῆς θερμότητος ἔχει ἤδη κατὰ πολὺ περιορισθῇ: φιάλαι θερμαὶ εἰς τὰ ἄκρα διετήρησαν μόναι ἐκτίμησίν τινα. Καθόλου ἢ σχεδὸν καθόλου θερμὰ λουτρά, καθόλου ἀνύψωσις τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος ἀέρος.

Ἡ ἀφαίμαξις ἐκτὸς τῆς ἐφαρμογῆς της εἰς τὴν διὰ τοῦ ὀξειδίου τοῦ ἀνθρακος δηλητηριάσεως ἐξηφανίσθη τελείως ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν χρησιμοποιουμένων μέσων. Ἐπρεπεν ὅμως νὰ διατηρηθῇ διὰ τὰς ἀπελπιστικὰς

1) Neuburger, Geschichte des Medizins, Ἰένα, 1908, Τόμ. Β', μέρος Α'. σ. 6.

2) F. Sartiaux, Villes mortes de l'Asie Mineure, Paris, 1911, σελ. 93-94.

καταστάσεις. Διότι ἐὰν σημαντικὸς ἀριθμὸς ἱατρῶν, ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων πρακτικῶν τῆς ἀρχαιότητος συνίστα αὐτήν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο καὶ ἐντελῶς ἄνευ ἀποτελεσματικότητος. Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς ἡμετέρας προσπαθείας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀφαιμάξεως ἐν τῷ ἐπασχολοῦντι ἡμᾶς ζητήματι, θὰ παραθέσωμεν περιστατικόν τι ἀπὸ ἑνα ἔργον πολὺ μεταγενέστερον τῆς Ἑλληνο-ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Menetrier, ἱστορικοῦ τῆς ἱατρικῆς.

Εἰς πραγματείαν τινά, ἐπιγραφομένην: “Ο εὐσπλαγχνος ἀνατομικός”,¹ ὁ διάσημος καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τῶν Παρισίων, διηγεῖται κατὰ τὸν Διομήδην Κορνάριον τὰ ἑξῆς:

“Τῷ 1492 κάποιος Conrad Pratevers de Puchberg, κατεδικάσθη εἰς „τὸν δι’ ἀγχόνης θάνατον, ἔνεκα κλοπῶν, τὸ δὲ σῶμά του μετεκομίσθη εἰς „τὴν ἱατρικὴν σχολὴν πρὸς ἀνατομίαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντελήφθησαν εἰς αὐτὸ „ἐλαφρά τινα σημεῖα ζωῆς τοῦ ἀφήρεσαν ἀρκετὴν ποσότητα αἵματος ἀπὸ „τὰς δύο κεφαλικάς φλέβας καὶ μετεχειρίσθησαν καὶ ἄλλα τινα θεραπευτικὰ „μέσα χάρις εἰς τὰ ὅποια ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἐταξείδευσεν „ἕως τὴν πατρίδα του Notre-Dame d’Olringen, ὅπου τὸ γεγονὸς ἐθεωρήθη ὡς θαῦμα”.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἄλλα παρόμοια ἀξίζουσιν νὰ ληφθοῦν ὑπ’ ὄψει.

IV

Τὸ χωρίον ποὺ μᾶς παρουσιάζει τὸν ἱατρὸν μὲ τοὺς μαθητάς του, ἀξίζει ἐπίσης νὰ ὑπογραμμισθῇ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἐκπαίδευσις ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶχε τὸν χαρᾶκτῆρα σχολῶν, αἱ ὅποια θὰ μποροῦσαν νὰ ὁμοιάζουν τὰ Πανεπιστήμιά μας. Ἦσαν μᾶλλον σχολαὶ μαθητευομένων. Ἦδη ὁ Daremberg ἀπέδειξεν ἀρκούντως ὅτι αἱ σχολαὶ ἐπίσης τῆς Κῶ καὶ τῆς Κνίδου, ὅπως τοῦ Κρότωνος, τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Ρόδου, δὲν ἦσαν παρὰ ἑνα τυχαῖον σύνολον διδασκάλων ἱατρῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις οἱ μαθηταὶ ἠκολούθουν τὴν διδασκαλίαν καὶ οἱ ὅποιοι, ὅπως εἰς τὰς τρεῖς τελευταίας πόλεις δὲν ἠσπάζοντο μάλιστα τὰς αὐτὰς ἱατρικὰς δοξασίας².

Τίποτε δὲν διασαφηνίζει καλλίτερα τὸν μεταξὺ τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ στενὸν σύνδεσμον ἀπὸ τὸν περίφημον ὄρκον τοῦ Ἱπποκράτους, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ μαθητὴς ἀποβαίνει σχεδὸν υἱὸς τοῦ διδασκάλου του:

“Ὁρκίζομαι, λέγει: “ἡγήσασθαι μὲν τὸν διδάξαντά με τὴν τέχνην ταύτην „ἴσα γενέτησιν ἐμοῖσι, καὶ βίον κοινώσασθαι, καὶ χρεῶν χρηΐζοντι μετάδο- „σιν ποιήσασθαι, καὶ γένος τὸ ἐξ ωὔτεος ἀδελφοῖς ἴσον ἐπικρινέειν ἄρρεσι, „καὶ διδάξειν τὴν τέχνην ταύτην, ἣν χρηΐζωσι μανθάνειν, ἄνευ μισθοῦ καὶ „ξυγγραφῆς”³.

1) Proceeding of the third international congress of the History of Medecine, Λονδίνον, Ἰούλιος 17-22, 1922, Ἀμβέρσα, 1923, σελ. 115.

2) Ch. Deremberg, *État de la Médecine entre Homère et Hippocrate*, Paris 1869, σελ. 45-47.

3) Ἱπποκράτους, Ὁρκος. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. IV, σελ. 628 καὶ ἑξῆς).

Δηλαδή: Ὁρκίζομαι ὅτι θὰ θεωρῶ τὸν διδάξαντά με τὴν ἱατρικὴν ὡς πατέρα, θὰ μοιράζω μαζί του τὰ κέρδη μου, καὶ ἐν ἀνάγκῃ θὰ ἐπαρκῶ εἰς τὰς ἀνάγκας του. Τὰ παιδιὰ του θὰ τὰ θεωρῶ ὡς ἀδελφούς, καί, ἐὰν θέλουν νὰ μάθουν τὴν ἱατρικὴν θὰ τοὺς τὴν διδάξω ἄνευ ἀμοιβῆς καὶ ἄνευ ὑποχρεώσεως.

Οἱ ἱατροὶ συνωδεύοντο ἀπὸ τοὺς μαθητὰς των κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀσθενῶν των. Ὁ Φιλόστρατος, εἰς τὸν βίον Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, παρουσιάζει ἐρχομένους εἰς τὸν ἄρρωστόν του δύο ἱατροὺς τὸν Σέλευκον καὶ Στρατοκλῆ συνοδευομένους ἀπὸ 30 μαθητὰς.¹ Ὁ δὲ Μαρτιάλιος ἐκφράζει διὰ τοῦ κατωτέρω ἐπιγράμματος, τὴν δυσφορίαν τοῦ ἀσθενοῦς, τοῦ ὁποῖου τὸ σπῆτι ἐγέμισεν ἀπὸ ἓνα τέτοιο κοπάδι μαθητῶν.

In Symmachum.

Languebam sed tu comitatus protinus ad me
Venisti centum, Symmache, discipulis.
Centum me tetigere manus Aquilone gelatae
Nec habui febrem, Symmache, nunc habeo.²

Δηλαδή: Ἦμουν ἄρρωστος, Σύμμαχε καὶ ἦλθες στὸ σπῆτί μου μὲ καμμιά ἑκατοσταριά μαθητὰς. Ἐκατὸ κρύα χέρια μὲ πασπάτεψαν. Δὲν εἶχα πυρετό, Σύμμαχε καὶ τώρα ἔχω.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου, ληφθὲν ἐκ τῆς πραγματικότητος, καὶ γι' αὐτὸ περιεργότατον, μᾶς δεικνύει ὅτι ἀκόμη κατὰ τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα τὰ πράγματα εἶχον παραμείνει εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, παρὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν Σχολῶν: Ἀλεξανδρείας, Ἀθηνῶν, Ἀντιοχείας, Βηρυτοῦ, ὅπως καὶ τῶν ὀχι ὀλιγώτερον περιφήμων σχολῶν, τῆς Νισίβεως, Ἐδέσσης Σώρων, διευθυνομένων ὑπὸ τῶν Νεστοριανῶν, καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Συρίας. Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὴν σχολὴν τῆς Djondisabour, ἰδρυθεῖσαν ἐν Περσίᾳ τῷ 260 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σαπώρου Β', καὶ τὰς ἱατρικὰς σχολὰς τῶν πέντε πόλεων τῆς Γαλατίας: Μασσαλίας, Βορδιγάλων, Λουγδούνου, Νεμαύσου καὶ Ἀρελάτης.

Ἐξ ἄλλου, ἄλλαι μαρτυρίαι καταδεικνύουν ὅτι ἡ μαθητεύσις τῶν μαθητῶν ἱατρῶν ἐγένετο ἐν Εὐρώπῃ μέχρι τοῦ XV αἰῶνος, δηλαδή πολὺ πέ-

1) Philostratorum quae supersunt omnia. Vifa Apollonii, etc. (Ἔκδ. G. Olearius, Λειψία, 1705, in fol. Βιβλ. VIII, κεφ. 7).

2) Μαρτιαλίου ἐπιγράμματα, Βιβλ. V, 9.

Ὁ Puschmann (Geschichte des medizinischen Unterrichts, σελ. 79-80), παραθέτει ἀκόμη ἓνα χωρίον ἐκ τοῦ Γαληνοῦ (Ἱπποκράτους ἐπιδημιῶν, VI, καὶ Γαληνοῦ ὑπομνήματα εἰς Ἱπποκράτην, Ἔκδ. Kühn, Τόμ. XVIII, Β', σελ. 144-152) καὶ ἄλλου ἐκ τοῦ Κέλσου (De Medicina, Βιβλ. III, 6) ὁμιλοῦντα περὶ μαθητῶν καὶ τῆς συμπεριφορᾶς των παρὰ τοῖς ἀρρώστοις. Αἱ παραθέσεις ὁμῶς αὗται εἶναι ἐσφαλμέναι. Ὁ Γαληνὸς ἀσχολεῖται γενικῶς μὲ τοὺς ἱατροὺς, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ λέξιν σχετικῶς μὲ τοὺς μαθητὰς. Ὁ δὲ Κέλσος πραγματεύεται μόνον περὶ τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἱατροῦ παρὰ τοῖς ἀρρώστοις.

ραν τῆς ιδρύσεως τῶν Πανεπιστημίων (Studium generale) τῶν Παρισίων, Βολωνίας καὶ Σαλαμάνκας.

Γνωρίζομεν π. χ. ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Montpellier, ὁ ἀγὼν τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς κατὰ τῆς μαθητεύσεως παρὰ ἰδιωτῶν ἱατρῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺ.

Ἦδη τῷ 1181 ἡ Σχολὴ τοῦ Montpellier, παρεπονέθη εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν VIII βασιλέα τῆς Ἀραγῶνος (τὸ Montpellier ἀπετέλει μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀραγῶνος) σχετικῶς μὲ τὴν κατάχρησιν ἱατρῶν τινων “κατωτέρως τάξεως”, (ἀναγινώσκομεν: μὴ ἀποτελοῦντας μέρος τῆς Σχολῆς), “οἱ ὅποιοι κατέφρευγον εἰς ὅλα τὰ ἀθέμιτα μέσα διὰ νὰ προσελκύσουν τοὺς μαθητὰς καὶ νὰ τοὺς ρίπτουν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος μὲ μίαν ἀνεπαρκῆ προπαρασκευήν. Ἀλλ’ ὁ Γουλιέλμος VIII ὅχι μόνον δὲν ἔλαβεν ὑπ’ ὄψει τὰ παράπονα ταῦτα, ἀλλ’ ἀντιθέτως παρέσχεν ἀφθονα προνόμια, εἰς ὅλους τοὺς διδασκάλους τῆς ἱατρικῆς, καλοὺς καὶ κακοὺς, διὰ νὰ εἰμποροῦν νὰ ἐπιδίδωνται ἐλευθέρως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς.¹

Ἡ Σχολὴ ἐπανελάβε τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ πάπας Ὀνώριος III τῷ 1220, ὁ Ἀλέξανδρος IV τῷ 1258, οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀραγῶνος Ἰάκωβος I τῷ 1272, Ἰάκωβος II τῷ 1281 καὶ ὁ Sancho τῷ 1316 ἐξέδωκαν διατάγματα ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐπίσης ὁ δούξ d’Anjou τῷ 1356 καὶ 1376 καὶ ὁ βασιλεὺς Κάρολος VI τῷ 1391 καὶ 1399, ὅποτε τὸ Montpellier ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στέμμα τῆς Γαλλίας, ἐξέδωκαν παρόμοια διατάγματα. Μόνον ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος καὶ ἔπειτα ἐθριάμβευσεν ἡ Σχολή.

Ἴδου ἓνα δοκουμέντο προερχόμενον ἐξ ἄλλης γωνίας τῆς Γαλλίας, τὸ ὁποῖον ὁ Dr Barthelemy ἠρύσθη ἐκ τῶν Ἑθνικῶν Ἀρχείων τῆς Μασσαλίας (Συλλογὴ Montreuil).

“Ἡ Ἰσραηλῆτις Σάρα, σύζυγος τοῦ Ἀβραὰμ de Saint - Gilles, δέχεται „τῇ 28 Αὐγούστου 1326 ὡς μαθητὴν τὸν ὁμόθησκόν της Salvat. Ἀναλαμβάνει νὰ τοῦ προσφέρῃ κατάλυμα, νὰ τὸν διατρέφῃ καὶ νὰ τὸν μάθῃ „τὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν φυσικὴν εἰς διάστημα ἑπτὰ μηνῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὁ „τελευταῖος οὗτος νὰ παραιτηθῇ καθ’ ὅλον τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν του, „τὰ κέρδη ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἔχῃ βοηθῶν ἢ ἀντικαθιστῶν τὴν διδασκαλισσάν του.”.²

Προφανῶς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, παρατηρεῖ ὁ Dr Barthelemy, πρόκειται περὶ σπουδαστοῦ ἔχοντος ἤδη ἱατρικὰς τινὰς γνώσεις.

Πόσον ὅμως οἱ ἑπτὰ μῆνες οὗτοι ἀναγκαῖοι διὰ νὰ ἀναδειχθῇ τις ἱατρός, προξενοῦν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν; Καὶ πόσον εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰ ἑνδεκα χρόνια ποὺ ὥριζεν ὁ Γαληνὸς πρὸς ἀπόκτησιν τῆς αὐτῆς προαγωγῆς;

1) J. M. A. Lanz, La coopération de l’Espagne à la prospérité de l’ancienne école médicale de Montpellier. Premier congrès d’histoire de l’art de Guérir, Anvers, 7-12, Αὐγούστου, 1920. Liber memorialis, Anvers, 1921, σελ. 52.

2) Dr Barthelemy—Les Médecins à Marseille avant et pendant le moyen-âge, Marseille, 1883. σελ. 21.

Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἱατρικοῦ Συμβουλίου.

Σχετικῶς μὲ τὸν τρόπον τῆς διαγνώσεως τῶν ἀσθενειῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνο-ρωμαίων ἱατρῶν, δὲν ἔχομεν πολλὰς πληροφορίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἥδη τοῦ Ἱπποκράτους, ἡ ἐξέτασις τῶν ἀσθενῶν ἦτο πολὺ εὐσυνείδητος μὴ περιοριζομένη μόνον εἰς ἐρωτήσεις οὔτε εἰς τὸ ἀναμνηστικόν.

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἱπποκρατείου Σχολῆς, καταφαίνεται ὁ τρόπος καθ' ὃν ἔκαμνον τὴν διάγνωσιν. Τὰ περιφημότερα δὲ χωρία ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶναι τὰ τῆς πραγματείας “Κατ’ ἱητρεῖον,” καὶ τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν, ἔργα θεωρούμενα ἐκ τῶν αὐθεντικωτέρων.

Τὸ πρῶτον μᾶς πληροφορεῖ:

“Ἡ ὁμοία ἢ ἀνόμοια ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῶν μεγίστων, καὶ ἀπὸ τῶν ῥητ-
„στων, ἀπὸ τῶν πάντῃ πάντως γινωσκομένων. Ἄ καὶ ἰδεῖν, καὶ θιγεῖν,
„καὶ ἀκοῦσαι ἔστιν· ἃ καὶ τῇ ὄψει, καὶ τῇ ἀφῇ, καὶ τῇ ἀκοῇ, καὶ τῇ ρινί,
„καὶ τῇ γλώσσει, καὶ τῇ γνώμῃ ἔστιν αἰσθῆσθαι· ἃ, οἷς γινώσκομεν ἀπα-
„σιν, ἔστι γινῶναι.”¹

Τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν συμβουλεύει:

“Ὅτι τοῖσιν ὄμμασι, τοῖσιν οὖσιν, τῇσι ῥησὶ, τῇ χειρὶ αἱ κρίσεις, καὶ
„τᾶλλα, οἷσι γινώσκομεν.... τρίχες, χροίη, δέρματα, φλέβες, νεῦρα, μύες, σάρ-
„κες, ὁστέα, μυελός, ἐγκέφαλος, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ αἵματος, σπλάγχνα, κοιλίη,
„χολή, οἱ ἄλλοι χυμοί, ἄρθρα, σφυγμοί, τρόμοι, σπασμοί, λύγγες· ἀμφὶ πνεῦ-
„μα· ἄφοδοι· οἷσι γινώσκομεν.”²

Εἰς τὰς λεπτομερείας ταύτας ὑπάρχει ἤδη αὐστηροτάτη ἐπισκόπησις, ἔπειτα ὑποδείγματα τῆς ψηλαφήσεως, τῆς ἀκροάσεως καὶ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν ἀκρόασιν, εἶναι γενικῶς γνωστὸν ὅτι ἡ σεῖσις κατὰ τὴν πυώδη πλευρίτιδα ἐξετελεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους. Ὅλαι αἱ πραγματεῖαι, ἄλλως τε, τὴν ὀνομάζουν “σεῖσιν Ἱπποκρατικὴν.” Τὰ κύρια δὲ χωρία, σχετικὰ πρὸς ταύτην εἶναι τὰ τῶν “Κωακῶν Προγνώσεων,” καὶ τὰ τῶν “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον,” καὶ τὰ τῶν “Περὶ νούσων.”

Τὸ πρῶτον σαφέστερον λέγει:

“Τῶν ἐμπύων οἷσι σειομένοισιν ἀπὸ τῶν ὤμων πολὺς γίνεται ψόφος, ἔ-
„λασσον ἔχουσι πῦον, ἢ οἷσιν ὀλίγος δυσπνοωτέροισιν ἐοῦσι καὶ εὐχρωτέ-
„ροισιν. Οἷσι δὲ ψόφος μὲν μὴδὲ εἰς ἐγγίνεται, δύσπνοια δὲ ἰσχυρὴ καὶ ὀ-
„νυχες πέλιοι, πλήρεις οὗτοί εἰσι πύου καὶ ὀλέθριοι.”³

Εἰς τὸ “Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἀνθρώπον,” εὐρίσκομεν ἀνάπτυξιν τινα τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος πρώτου μέρους:

1) Κατ’ ἱητρεῖον 1. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. III, σελ. 272).

2) Ἐπιδημιῶν, βιβλ. IV, κεφ. 43. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. V, σελ. 184).

3) Κωακῶν Προγνώσεων, 424, Τμήμα Β’ (Ἐκδ. Littré, Τόμ. V, σελ. 680).

“... Εἴ τις σείοι τὸ σῶμα, κλυδάζεται, καὶ ψόφον παρέχει...”¹

Καὶ κατωτέρω :

“Ἦν δὲ μήπω ἐρρώγη, ἐν τῇ λαπάρῃ σείεται καὶ ψοφεί, οἷον ἐν ἄσκῳ...”²

Τὸ “Περὶ νούσων,” περιέχει ἄλλας λεπτομερείας τοῦ αὐτοῦ στηθοσκοπικοῦ φαινομένου.

Τὸ “περὶ περιπνευμονίας κεφάλαιον, περὶ ἀποστήματος τοῦ πνεύμονος, καὶ περὶ παρακεντήσεως,” λέγει :

“... καθίσας (τὸν πάσχοντα) ἐπὶ ἐφέδρου, ὃ τι μὴ ὑποκινήσει, ἕτερος „μὲν τὰς χεῖρας ἔχέτω, σὺ δὲ τῶν ὤμων σείων, ἀκροάζεσθαι ἐς ὁκότερον „ἂν ψοφῇ. Βούλεσθαι δὲ ἐς τὸ ἀριστερόν ταμείν· ἥσπον γὰρ θανατῶδες...”³

Εἰς τὸ περὶ πλευρίτιδος κεφάλαιον, λέγει :

“... Καθίσας ἐπὶ ἔδρης ἀκινήτου, ἕτερος μὲν τῶν ὤμων ἀναλαβέτω, αὐτὸς δὲ σείε τοῦτον, τὸ οὖς παραβάλλων πρὸς τὰς πλευράς, ἵν’ εἰδῇς ὁκοτέρωθεν ἀποσημαίνει...”⁴

Εὐρίσκομεν καὶ ἄλλην λεπτομέρειαν πολὺ ἐνδιαφέρουσαν εἰς τὸ “Περὶ τοῦ ἐμπυήματος τοῦ πνεύμονος, ἐπακολουθίου τῆς περιπνευμονίας,” κεφάλαιον, ὅπου βλέπομεν ὅτι ἡ ἀναπνοὴ ὑπὸ τῶν Ἱπποκρατικῶν διηγεῖτο εἰς εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοήν, καὶ ὅτι παρετήρουν τὸν τρόπον καθ’ ὃν ἐγίνετο κυρίως δὲ ἡ πρώτη. Πράγματι δὲ ἀναγινώσκομεν :

“... Καὶ ἦν μὲν αὐτίκα θεραπευθῇ, διαφεύγει ὥς τὰ πουλλά· ἦν δὲ ἀμνηθῇ, διαφθείρεται... (ὁ πάσχων) πνίγεται τε καὶ δυσπνοεῖ αἰεὶ ἐπὶ μᾶλλον „καὶ ρέγγει ἀναπνέων, καὶ ἀναπνέει αὐτόθεν ἄνωθεν ἐκ τῶν στηθέων, τέλος δὲ ἀποφράσσεται ἀπὸ τοῦ πτύσματος καὶ ἀποθνήσκει...”⁵

Ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὴν μηχανικὴν ἐξήγησιν, ἣτις ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν τοξικὴν ἐξήγησιν (θάνατος ἐξ ἀσφυξίας).

Ἡ γνῶσις τοῦ τραχειακοῦ βρόγχου εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἴδου δὲ τὸ σχετικὸν χωρίον :

“Χολῇ δὲ τὰδ’ ἐστὶν ἐπικίνδυνα, ἵκτερος ἦν ἐπιγένηται· ἐν τοῖσιν ὀφθαλμοῖσι καὶ ἐν τοῖσιν ὄνυξι πελιδνὰ ὅταν γένωνται... τοῦτο δὲ γινώσκειν ὅταν „ἐνῇ καὶ ὅταν μὴ ἐνῇ. Ὅταν ἐνῇ ἐμφοφεῖ ἐν τῇ φάρυγγι ἀναπνέοντος, „καὶ πνεῦμα ἐπικίνδυνον, καὶ λυγξ κτλ...”⁶

Ἔρχονται τώρα πράγματα ἀκόμη λεπτότερα : ἡ γνῶσις τῶν λεπτῶν ρόγων καὶ τῶν μικρῶν φυσαλλίδων καὶ ἡ τῶν πλευρικῶν ἤχων τριβῆς. Διὰ τὸ πρῶτον τὸ “Περὶ νούσων,” (περὶ ὀξέος ὑδροθώρακος, παρακεντήσεως) ἀποτελεῖ ἀκόμη τὴν κυριωτέραν πηγὴν :

“Υδροὶ πνεύμονος : Ἦν ὕδρος ἐν τῷ πνεύμονι γένηται, πυρετὸς καὶ

1) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον, κεφ. 14. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VI, σελ. 306).

2) Αὐτόθι. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VI, σελ. 308).

3) Περὶ νούσων, Βιβλ. Β’. κεφ. 47. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 70).

4) Αὐτόθι, Βιβλ. Γ’. κεφ. 16. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 152).

5) Περὶ νούσων, Βιβλ. Α’, κεφ. 12. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VI, σελ. 160).

6) Περὶ τόπων τῶν κατ’ ἄνθρωπον, κεφ. 16. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VI, σελ. 308).

„βῆξ ἴσχει, καὶ ἀναπνέει ἀθρόον... καὶ ἦν πολλὸν χρόνον προσέχων τὸ οὗς
 „ἀκουάζει πρὸς τὰ πλευρά, ζέει ἔσωθεν οἶον ὄξος. Καὶ ἕως μὲν τινος ταῦτα
 „πάσχει, ἔπειτα δὲ ρήγνυται πρὸς τὴν κοιλίην. Καὶ αὐτίκα μὲν δοκέει ὑγιῆς
 „εἶναι καὶ τῆς νόσου ἀπηλλάχθαι, τῷ δὲ χρόνῳ ἡ κοιλίη ἐμπύραται, καὶ
 „τὰ αὐτὰ πάσχει καὶ μᾶλλον. Ἐνιοὶ δὲ καὶ οἰδίσκονται τὴν γαστέρα καὶ τὴν
 „ὄσχην καὶ τὸ πρόσωπον... Τοῦτον χρόνῳ, ἦν μὲν ἀποιδήση ἔξω, ταμόντα διὰ
 „τῶν πλευρῶν ἰῆσθαι. Ἦν δὲ μὴ ἀποιδέη, λούσαντα πολλῷ θερμῷ, καθί-
 „σαι ὥσπερ τοὺς ἐμπύους, καὶ ὅπη ἂν ψοφῇ ταύτη τάμνειν... Ἐπὶ δὲ τά-
 „μης, μοτοῦν ὠμολίνῳ παχὺν καὶ ἑλακρον ποιήσας τὸν μοτόν...”¹

Οἱ πλευρικοὶ ἦχοι τριβῆς ἀναφέρονται εἰς τὸ κεφάλαιον: “Ὁ πλεύμων
 προσπεσὼν εἰς τὸ πλευρὸν,” (τὸ ὁποῖον ὁ Littré ἐπιγράφει: ψευδομεμβρά-
 ναι ἐν τῇ πλευρᾷ, ἦχος τριβῆς).

“Ἦν ὁ πλεύμων πρὸς τὸ πλευρὸν προσπέση, βῆξ ἴσχει καὶ ὀρθοπνίη,
 „καὶ σίαλον βήσσειται λευκόν, καὶ ὀδύνη τὸ στῆθος καὶ τὸ μετάφρενον ἴσχει,
 „καὶ ῥιθῆει προσκείμενος, καὶ δοκέει τι ἐγκέεσθαι βαρὺ ἐν τοῖσι στήθεσι,
 „καὶ κεντέουσιν ὀδύνην ὀξεῖται, καὶ τρίζει, οἶον μᾶσιλλης, καὶ τὴν πνοιὴν ἴσχει...”¹

Αἱ λεπτομέρειαι αὗται μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ Ἱππο-
 κρατικοὶ ἐγνώριζον ἀναμφιβόλως νὰ ἀκροῶνται τὸ στῆθος. Ὑπεγραμμίσα-
 μεν δὲ τὰ χωρία εἰς τὰ ὁποῖα ὁ διδάσκαλος τῆς Κω ἐπιμένει ἐπὶ τῆς πα-
 ρατεταμένης ἀκροάσεως, ἄρα ἐπὶ τινος προσεκτικῆς στηθοσκοπικῆς μεθόδου.
 Ἐπὶ ὕδρωπος τοῦ πνεύμονος, μᾶς λέγει, “θὰ ἀκούετε ἐπὶ μακρόν.” Καθ’
 ὅμοιον τρόπον διατυποῦνται καὶ αἱ περὶ τοῦ ἐμφυσήματος σχετικαὶ συμβουλαί.

Αἱ συμβουλαὶ αὗται μᾶς κάμνουν νὰ κατανοήσωμεν ἓνα χωρίον τοῦ
 ἔκτου βιβλίου τῶν Ἐπιδημιῶν, τὸ ὁποῖον καθ’ ὅσον γνωρίζομεν οὐδεὶς τῶν
 ἱστορικῶν τῆς Ἱπποκρατικῆς Σχολῆς, μηδὲ τοῦ Neuburger ἐξαιρουμένου, ἐ-
 πρόσεξε. Ἀναγινώσκομεν πράγματι τὰς σαφεῖς ταύτας φράσεις:

“Τὰ πνεύματα τοῖσι φθινώδεσι τὰ ἄσημα, κακόν, καὶ τῆσιν ἀτόκοις καὶ
 „ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ἀπὸ τῆς αὐτῆς καταστάσεως...”²

Δηλαδή: ἄσημος ἀναπνοὴ εἰς τοὺς φθισικοὺς εἶναι κακὸν σημεῖον, ὅπως
 καὶ εἰς τὰς στείρας γυναῖκας, καὶ ὅλα ὅσα ὁμοιάζουν τὴν κατάστασιν αὐτήν.

Ἡ ἀναπνευστικὴ ἄρα ἀσάφεια ἐν τῇ φυματιώσει κατὰ τὸ στάδιον τῆς
 σκληρίας σημειοῦται ἐνταῦθα σαφῶς (καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ ἱστορίᾳ
 τῆς ἱατρικῆς). Ἡ ἀναπνευστικὴ αὕτη ἀσάφεια παρατηρήθη ἐπίσης καὶ εἰς
 τὰς στείρας γυναῖκας. Ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ γυναῖκες αὗται; Ἡ ἐξέτασις ἄλ-
 λων ἱπποκρατικῶν ἔργων μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὰς καθορίσωμεν. Εἶναι δὲ αὗται

1) Ἱπποκράτους, Περὶ νόσων, Βιβλ. Β', 59 (Ἐκδ. Littré, Τόμ. VII, σελ. 92).
 Ὁ Laënnec, ἐτοιμάζων τὸ ἀθάνατον ἔργον του, εἶχεν ἀναγνώσει τὸ χωρίον τοῦτο
 καθὼς καὶ τὸ προηγούμενον, ἀλλὰ δὲν ἔδωκε προσοχήν, παρὰ βραδύτερον, ὅπως ὁ
 ἴδιος ὁμολογεῖ, ὅταν ἔκαμεν ἤδη τὴν ἀνακάλυψίν του, (Traité de l'auscultation mé-
 diate κτλ. Ἐκδ. III, Τόμ. Α', σελ. 37).

2) Ἱπποκράτους, Ἐπιδημιῶν, Βιβλ. VII, 8. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. V, σελ. 342).

αἱ παχύσαρκοι γυναῖκες. Ὁ Ἱπποκράτης ἐπανειλημμένως πραγματεύεται περὶ τῆς κατηγορίας ταύτης τῶν ἀσθενῶν.¹ Ἄρα ἡ ἀναπνευστικὴ ἀσάφεια εἰς τὰς παχυσάρκους γυναῖκας (αἱ ὁποῖαι προσβάλλονται συνήθως ἐκ πνευμονικοῦ ἐμφυσήματος) εἶναι πράγμα γνωστόν.

Αἱ ὀλίγαι αὗται γραμμαὶ ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀκρόασις παρὰ τοῖς ἱπποκρατικοῖς ἱατροῖς ἐπεξετείνετο ἐπίσης ἐπὶ ἀρρώστων πασχόντων ἐξ ὀξέων νοσημάτων, ὅπως ἡ φυματίωσις τῶν πνευμόνων εἰς τὰς ἀρχάς, καὶ ἐπὶ προσώπων φαινομενικῶς ὑγιῶν, ὅπως αἱ παχύσαρκοι γυναῖκες. Ἡ τελευταία φράσις τοῦ χωρίου τῶν Ἐπιδημιῶν: "... καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ἀπὸ τῆς αὐτῆς καταστάσεως,, φράσις δυσνόητος, ἀλλὰ δυναμένη νὰ ἐξηγηθῇ: "καὶ ὅλαι αἱ παραπλήσιαι μορφαὶ τῆς ἀναπνοῆς,, θὰ ἐπεβεβαίωνε ἀκόμη περισσότερον τὴν γνώμην ταύτην καὶ θὰ ἔκαμνε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ πνευμονικὴ ἀκρόασις ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἱπποκρατικῆς ἱατρικῆς ἐξετάσεως, καὶ ὅτι κατέφευγον εἰς αὐτὴν ὅχι μόνον ἐξαιρετικῶς ὅταν ἔβλεπον τὸ ἀναπνευστικὸν σύστημα προσβεβλημένον κατὰ τρόπον ὀξύν, ἀλλὰ τακτικῶς ὅταν ἤρχιζον ἀπλούστατα νὰ ἐξετάζουν τὸν ἀρρώστον των.

Τὸ ἔργον τοῦ Καιλίου Αὐρηλιανοῦ (V. μ. Χ. αἰών), τὸ ὁποῖον εἶναι σύνοψις τοῦ ἔργου τοῦ Σωρανοῦ (II, αἰὼν μ. Χ.) περιλαμβάνει καὶ ἄλλα δεδομένα ἀφορῶντα τὴν ἀκρόασιν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Εἰς τὸ "Περὶ πλευρίτιδος,, κεφάλαιον, ἀναγινώσκομεν: Εἰς τὴν πλευρίτιδα "ὑπάρχει ὁ τριγμὸς τοῦ φάρυγγος καὶ ἓνας ἦχος ἀντηχῶν ἐσωτερικῶς ἢ συρίττων κατὰ τὸ πύσχον μέρος.² Τὸ δὲ "Περὶ περιπνευμονίας,, κεφάλαιον ἀναφέρει ἓνα ῥόγχον συρίττοντα (sibilatus) ὀξύν καὶ τραχύν, ἀκουόμενον μάλιστα εἰς τὸ πλεον μακρινὸν τμήμα τοῦ θώρακος ἦχον τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες καλοῦσι ῥόγχον.³

Ἐπίσης εἰς τὸ "Περὶ ἄσθματος κεφάλαιον, ἀναγινώσκομεν: τριγμὸς καὶ συρίττων (ῥόγχος) τοῦ στήθους.⁴

Κατὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν τῆς Ἑλληνικῆς ἱατρικῆς φιλολογίας, ὅπως λέγει ὁ Littre⁵ πολλὰ συγγράμματα μεγίστης σπουδαιότητος κατεστράφησαν. Τὰ δὲ περισωθέντα εἶναι ἐλάχιστον μέρος τοῦ ἀρχαίου θησαυροῦ. Διὰ τοῦτο

1) Περὶ τῆς παχυσαρκίας, ὡς αἰτίας τῆς στειρότητος τῶν γυναικῶν, βλέπε: Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, Τόπων, 21. (Ἔκδ. Littre, Τόμ. Β' σελ. 74).—«Πολύγονον δὲ οὐχ οἶόν τε εἶναι φύσιν τοιαύτην».—Περὶ γυναικείης φύσεως, 20 (Ἔκδ. Littre, Τόμ. VII, 340).—«Ἦν δὲ παχυνθῇ παρὰ φύσιν οὐκ ἴσχει ἐν γαστρὶ». —Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὸ «Περὶ ἀφόρων», 229 (Ἔκδ. Littre, Τόμ. VIII, σελ. 438). —Περὶ ἐπικνήσεως, 21. (Ἔκδ. Littre, Τόμ. VIII, σελ. 486). «Γυνὴ ἥτις παχέα παρὰ φύσιν ἐγένετο καὶ πίειρα . . . ».

2) Caelii Aureliani Siccensis, De morbis acutis et chronicis, Ἔκδ. J. C. Aman, Ἀμστερνταμ 1709.—De morbis acutis, βιβλ. Β., κεφ. 14: Quae consequuntur pleuriticis, σελ. 112.

3) Πρβλ. καὶ: Morbis acutis, κεφ. β'. 27 (quomodo intelligitur peripneumonia, σελὶς 138.

4) Πρβλ. De morbis chronicis, βιβλ. III κεφ. I (Asthma) σελ. 430.

5) Littre, Ἔκδοσις τῶν Ἀπάντων τοῦ Ἱπποκράτους, Εἰσαγωγή, Τόμ. Α'. σελ. 98.

πολλοὶ λόγοι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ θεωρῶμεν τὴν Ἑλληνικὴν Ἱατρικὴν ὡς πολὺ πληρεστέραν καὶ τελειότεραν παρ' ὅσον φαίνεται ἀπὸ μερικὰ περισσώθοντα συντρίμματα τοῦ θρασυθέντος λαμπροῦ κατόπτρου.

Ἡ ἀκρόασις τῆς καρδίας φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ἀρεταῖον. Περιγράφων οὗτος τὸν καρδιακόν, ὅστις ὅπως κατεδείξαμεν ἀνωτέρω, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σημεῖον γενικῆς ἀδυναμίας διὰ τὸν Κέλσον, διὰ δὲ τὸν Ἀρεταῖον ἀποβαίνει μία κρίσις τῆς καρδίας, ὃ Ἑλλήν συγγραφεὺς εἰς τὸ "Περὶ αἰτίων καὶ σημείων ὀξέων παθῶν," κεφάλαιον λέγει:

"Ἐὰν ὅσοι ἀποθνήσκουν ἐκ τούτου ἔχουν συμπτώματα ἀσθενείας τινὸς τῆς καρδίας (σημεῖα ἴσχουσι καρδίας πάθους) εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν ἔλειπον σφυγμὸν (σφύξεις ἀδρανέας) καὶ ἓνα ἦχον τῆς καρδίας (πίταγον τῆς καρδίας) μὲ ἓνα ἰσχυρὸν ἀναπήδημα (ἐπιπηδήσει καρτερῇ) ¹.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ψηλάφησις τῆς καρδίας, ἐφηρομύζετο κατὰ τρόπον σταθερόν.

Ἀρμενικόν τι χρονικὸν τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος περιγράφον τὶς ὑπὸ τῶν ἱατρῶν τῆς Αὐλῆς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας χρησιμοποιοιούμενας μεθόδους, κατὰ τὴν ἐξέτασιν ἐπιφανοῦς τινος τῆς Αὐλῆς λέγει:

"Ὅταν ὁ ἱατρὸς βλέπῃ ἓνα ἀσθενῆ, δὲν ἀργεῖ νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ καὶ „σκέπτεται νὰ τὸν θεραπεύσῃ γρήγορα.

"Ἐὰν ἡ κλίνη ἐπὶ τῆς ὁποίας κατάκειται ὁ πάσχων εἶναι χρυσῇ καὶ „στολισμένη μὲ πολιτίμους λίθους, αὐτὸ δὲν τὸν ἐνδιαφέρει καθόλου, ἀλλὰ „διατάσσει νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν τὰ χρυσοκεντημένα σκεπάσματα, καὶ μὲ τὰ „χέρια τοῦ ἐξετάζει τὸ σῶμά του διὰ νὰ ἴδῃ ἔαν ἔχῃ πυρετόν, ἔαν ἡ καρδιά „διὰ τοῦ πάλλει κανονικῶς εἰς τὴν θέσιν της, καὶ ἔαν ὁ σφυγμός του εἶναι „τακτικὸς, διὰ νὰ τὸν θεραπεύσῃ καὶ νὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὴν υἰεῖαν του," ².

Τὸ χωρίον τοῦτο προέρχεται ἐξ ἀρμενικῆς πηγῆς. Ἀλλὰ εἰς πάντας εἶνε γνωστὸν ὅτι ἡ Ἀρμενία μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ κόσμου, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν Βυζαντινῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωκεν ὁλόκληρον σειρὰν αὐτοκρατόρων. Συνεπῶς ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ ἀρμενικὸν χρονικὸν εἶναι Ἑλληνικόν.

Ἡ ἐπίκρουσις ἐξετελεῖτο ἐν περιπτώσει τυμπανισμοῦ καὶ τοῦ ἀσκίτου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν χωρίων σχεδὸν ὁμοίων τοῦ Καιλίου Αὐρηλιανοῦ, ³ τοῦ Κασσίου Φήλικος ⁴ (Cassius Félix 447 μ. Χ.) τοῦ Ἀλεξάνδρου

1) Ἀρεταίου, Περὶ αἰτίων καὶ σημείων ὀξέων παθῶν, Βιβλ. Β' κεφ. 3, Ἐκδ. Kühn σελ. 39—40.

2) Elisée Vartareb: Histoire de Varten et de la guerre des Armeniens, μετάφρ. V. Langlois, Paris, 1869, σελ. 240, ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Dr Torkomian: La Connaissance de l'Anatomie chez les anciens Armeniens (Proceedings of the third intern. Congress of Medicine, σελ. 144—145).

3) Καιλίου Αὐρηλιανοῦ, de morbis chronicis, βιβλ. IV, κεφ. 5: De ventris tumore ac duritie, σελ. 525. Αὐτόθι, βιβλ. IV, κεφ. 8: De colitis passionibus, σελ. 528.

4) Cassius Félix: De Medecina ex Graecis logicae sectae auctoribus liber, Ἐκδ. Rose, Λειψία, 1879, κεφ. 76.

Τραλλιανοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ Λέοντος (829 — 842).¹ Ὁ πρῶτος μεταφραστὴς τοῦ Auenbrugger, Dr Rozière, ἐπίστευσεν ὅτι εἰς τὴν σείσιν βλέπει τὴν πρώτην ἀπόπειραν τῆς ἀκροάσεως, γνώμη ἐσφαλμένη, τὴν ὁποίαν ἐπηνόρθωσεν ὁ Corvisart².

Εἶναι ἐκτὸς ἀμφισβητήσεως ὅτι ἡ ψηλάφησις διενηργεῖτο εἰς ἐκτεταμένην κλίμακα.

Ὁ Neuburger, ὅστις ἐσπούδασε τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ βάθος, λέγει: Ἡ ψηλάφησις ἦτο ἀνεπτυγμένη παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἱατροῖς εἰς βαθμὸν τόσον καταπληκτικόν, ὥστε ἡδύναντο εὐκόλως νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῆς θήσεως, τοῦ ὄγκου καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἥπατος, τοῦ σπληνὸς καὶ τῆς μήτρας.³

Κατὰ δὲ τὰ συγκεντρωθέντα δεδομένα, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν: καὶ τῆς καρδίας.

Ἡ θερμοκρασία ἐξετιμᾶτο διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ στήθους.

Μακρὰ σηζήτησις ἐγένεε σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογίαν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐξετάσεως τοῦ σφυγμοῦ.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ἱπποκράτης καὶ οἱ μαθηταί του δὲν ἡγνόουν τὸν σφυγμόν. Πολυάριθμα δὲ εἶναι τὰ χωρία⁴ τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Ἱπποκράτης παρετήρησε τὸν σφυγμόν, καὶ ὅτι οἱ Ἱπποκρατικοὶ ἐγνώρισαν ὅτι αἱ φλέβες, ὅπως ἔλεγον συνήθως, ἐκτύπων. Ἐξήτασαν ἐνίοτε τὰς σφύξεις ταύτας, ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις του εὐρίσκονται εἰς νηπιώδη κατάστασιν, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει παρ' αὐτοῖς ἀποδεικνύον τὴν γνῶσιν σφυγμολογίας τινος μελετηθείσης κἄπως. Ὁ Γαληνὸς παρέστησε τελείως τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν ἱατρικῶν γνώσεων, λέγων ὅτι, ὁ Ἱπποκράτης δὲν φαίνεται ἀγνοῶν τὴν τέχνην τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ σφυγμοῦ, ἀλλ' ὅτι δὲν τὴν ἐκαλλιέργησεν.⁵

Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης (439 π. Χ.) ἐπρόσεχεν ἤδη τὸν σφυγμόν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐγνώρισε τὸν σφυγμόν. Ὅλαι αἱ φλέβες, λέγει κτυποῦν μαζί, ἀπόδειξις ὅτι ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν καρδίαν.⁶ Κατὰ τὸν Γαληνόν, ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς σφυγμολογίας ὑπῆρξεν Ἀλγίμιος ὁ Ἐλεάτης, τοῦ ὁποίου ἡ πραγματεία ἐχάθη. Ὡς ἀληθὴς ὅμως ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστήμης τοῦ σφυγμοῦ θεωρεῖται ὁ Πραξαγόρας ὁ Κῷος (340—320 π. Χ.), τοῦ ὁποίου τὰς θεωρητικὰς καὶ χημικὰς γνώσεις συνεπλήρωσεν ὁ μαθητὴς του

1) Σύνοψις Ἱατρική.

2) Auenbrugger—Nouvelle methode pour reconnaître les maladies internes de la poitrine par la percussion de cette cavité, μετάφρ. εἰς τὸ γαλλικὸν ὑπὸ J. N. Corvisart, Paris, 1808, σελ. XV—XVI.

3) Neuburger, in loc. cit. Τόμ. Α'. σελ. 215.

4) Ὁ Littre τὰ συνεκέντρωσεν ἐπιμελῶς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μεταφράσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἱπποκράτους, Τόμ. Α'. σελ. 225—230.

5) Littre, Εἰσαγωγή, Τόμ. Α'. σελ. 228.

6) Περί ἀναπνοῆς, κεφ. 20.

Ἡρόφιλος (300 π. Χ.). Ἡ δὲ Σχολὴ τῶν Ἡεροφιλείων ἐν Λαοδικείᾳ ἐκαλλιέργησε μετὰ ζήλου τὴν σπουδὴν ταύτην καὶ ἀνέδειξε τὸν Ἀλέξανδρον Φιλαλήθην καὶ τὸν μαθητὴν του Δημοσθένην (Α΄, μ. Χ. αἰών), τοῦ ὁποίου τὸ “Περὶ σφυγμῶν,” ἔργον εἰς τρία βιβλία, διατηρηθὲν εἰς ὀλιγάριθμα ἀποσπάσματα, ἐξετιμῆθη μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.¹ Τέλος ὁ Ἀρχιγένης (σύγχρονος τοῦ Τραϊανοῦ ἐν Ρώμῃ) καὶ ὁ Γαληνὸς συνεπλήρωσαν τὸ οἰκονομικὸν τῆς σφυγμολογίας, ἥτις ἀπέβη μετὰ ταῦτα ὁ καθ’ αὐτὸ πύργος τῆς μετὰ τὸν Γαληνὸν ἱατρικῆς καὶ κυρίως τοῦ μέσου αἰῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Ἑλληνο-ρωμαίους ἱατροὺς, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ ἐξέτασις τοῦ σφυγμοῦ ἀπετέλει δι’ αὐτοὺς τὸ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς διαγνωστικῆς.

Σύμφωνα μὲ τὴν μέθοδον πρὸς ἐφηρομόσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια, ἃς ἐξετάσωμεν τώρα τὰ συγκεντρωθέντα γεγονότα ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως ὅπως μᾶς τὰ παρουσιάζει τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου.

Τὴν ἱατρικὴν ταύτην ἐξέτασιν τὴν ὁποίαν ἐκάναμεν δύο φορές, ἡ ἐπακολουθήσῃ ἡ ἀνάλυσις τῶν δύο συμβουλίων, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο.

Τὸ πρῶτον συμβούλιον ἔγινεν ὅταν ἡ νεαρὰ πριγκήπισσα, ἡ κόρη τοῦ Ἀριστράτου ἐρωτεύθῃ τὸν Ἀπολλώνιον. Κατ’ αὐτὸ οἱ ἱατροὶ προσῆλθον συγχρόνως, κατὰ δὲ τὸ κείμενον: “ἐξετάζουν τὰ αἰμοφόρα ἄγγεῖα, ψηλαφοῦν τὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκουν οὐδεμίαν αἰτίαν τῆς ἀσθενείας.

Λοιπὸν ἡ ἐξέτασις συνίσταται, ὅπως βλέπομεν, εἰς τὴν ψηλάφησιν ὅλων τῶν ὀργάνων καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ σφυγμοῦ. Ὁμοιάζει δὲ ἐξαιρετικῶς πρὸς ὅσα ἀναγράφει τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Προρρητικῶν εἰς τὸ κεφάλαιον:

“Ἐπεὶ οὐδ’ ἐν τῇσι νόουσι εὐπειρὲς γινώσκειν τὰ ἁμαρτήματα.
 „Πρῶτον μὲν γὰρ τῇ γνώμῃ τε καὶ τοῖσιν ὀφθαλμοῖσιν ἄνθρωπον κατα-
 „κείμενον ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἀτρεκέως διαιτώμενον ῥᾶν ἐστὶ γινῶναι, ἣν τε
 „ἀπειθήσῃ ἢ περιοδοιοπορέοντα καὶ πάμπολλα ἐσθίοντα, ἔπειτα τῇσι χερσὶ
 „ψαύσαντα τῆς γαστροῦς τε καὶ τῶν φλεβῶν ἡσσόν ἐστὶν ἑξαπατᾶ-
 „σθαι ἢ μὴ ψαύσαντα. Αἷ τε ῥῖνες μὲν ἐν τοῖσι πυρεταίνουσι πολλά τε καὶ
 „καλῶς σημαίνουσιν· αἱ γὰρ ὀδοὶ μέγα διαφέρουσιν. Ἐν δὲ τοῖσιν ἰσχύ-
 „ουσί τε καὶ ὀρθῶς διαιτωμένοις οὐκ οἶδα τί ἂν χρησαίμην, οὐδ’ ἐν τούτῳ
 „τῷ δοκιμῶ. Ἐπειτα τοῖς ὠσὶ τῆς φωνῆς ἀκούσαντα καὶ τοῦ πνεύματος,
 „ἥδη διαγινώσκειν, ἃ ἐν τοῖσιν ἰσχύουσιν οὐχ ὁμοίως ἐστὶ δῆλα.”²

Τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Προρρητικῶν γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ νεώτερα ἔργα τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς. Ἡ δὲ τακτικὴ χρῆσις τοῦ σφυγμοῦ πρὸς εὐρίσκομεν εἰς αὐτὸ ἀποδεικνύει ἀφ’ ἑαυτοῦ μίαν χρονολογίαν ἀρκετὰ παλαιάν.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν συμβούλιον τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ

1) Pagel, in op. c. σελ. 100.

2) Ἱπποκράτους, Προρρητικῶν, Βιβλ. Β΄, 3. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. ΙΧ, σελ. 10—12).

Τυρίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς ἱατρικὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς Ἑλληνικῆς ἱατρικῆς, εἰσελθούσης ἤδη εἰς τὴν πλήρη φάσιν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς.

Δὲν ἐπιμένομεν ἐπὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὥτος πού συμβουλεύει τὸ κεφάλαιον τῶν Προρρητικῶν, καὶ τὸ ὁποῖον θὰ εἰμπορούσαμε νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὴν ἀκροάσιν. Πολὺ πιθανὸν οἱ ἱατροὶ πού ἐξήτασαν ἐν συμβουλίῳ τὴν πριγκήπισσαν νὰ μὴ κατέφυγον εἰς αὐτήν, δοθέντος ὅτι ἡ πάσχουσα οὐδὲν τὸ μὴ φυσιολογικὸν παρουσίαζεν ἀπὸ τῶν πνευμόνων.

Ἡ δευτέρα ἱατρικὴ ἐξέτασις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, εἰδική. Ὁ μαθητὴς τοῦ Χαιρήμονος α΄.) ἐξετάζει τὴν καρδιακὴν χώραν, β΄.) ψηλαφεῖ τὸ σῶμα, γ΄.) ἐξετάζει τὸν σφυγμόν, δ΄.) ψηλαφεῖ τὰ ὠτα, ε΄.) τὴν ρίνα, στ΄.) Ἀναζητεῖ τὴν ἀναπνοήν. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀφοῦ ἀπεγύμνωσε τὴν νεκράν.

Ἡ ἐξέτασις αὕτη μᾶς ὑπενθυμίζει πρὸ παντὸς τὸ ἀρμενικὸν συμβούλιον πού παρεθέσαμεν ἀνωτέρω. Οἱ Ἀρμένιοι συνάδελφοι τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐγύμνωνον τοὺς ἀσθενεῖς των, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ σώματος προέβαινον εἰς τὴν ψηλάφησιν (παρ' ἡμῖν β΄. σημείον), ἐξήταζον τὸν σφυγμόν (γ΄. σημείον), ἐξήταζον ἐὰν ἡ καρδία πάλλει κανονικῶς (α΄. σημείον), καὶ ἀνεζήτουν τὴν θερμοκρασίαν. Εἰς τὴν δευτέραν ἐξέτασιν ἡ ἀναζητήσις αὕτη τῆς θερμοκρασίας εὐρίσκεται ἐπίσης, καὶ εἶναι ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὴν λατινικὴν φρασεολογίαν: *temtat tepidum corpus* (τὴν ὁποίαν θὰ μπορούσαμε νὰ μεταφράσωμεν: ψηλαφεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι θερμόν).

(Ἡ βραχυλογία τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὁμοία πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τοιαύτην, θὰ ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν ἄλλων χωρίων, ὅπως τοῦ α΄. καὶ τοῦ στ΄. σημείου. Μετὰ δὲ τὴν ἔκθεσίν μας περὶ τῆς ἑλληνικῆς στηθοσκοπικῆς γνώσεως, εἶναι τελείως παραδεκτὸν ὅτι ἡ ἐξέτασις τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύμονος ἐγένετο τῇ βοηθείᾳ τῆς ἀκροάσεως. Τὸ κείμενον μεταχειρίζεται τὴν λέξιν “αἰσθάνεται,” (*sensit*), ἡ ὁποία δὲν καθορίζει καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ὑποθέσεις).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ψηλάφησιν τῶν ὠτων καὶ τῶν ρωθίωνων, αὕτη ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀναζητήσεως τῆς τοπικῆς θερμοκρασίας. Ἄλλως τε, ἡ ἐξέτασις τῆς ἐξωτερικῆς ὕψεως τῶν ὠτων καὶ τῆς ρινός, ἐπαιξε τὸν ρόλον τῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱατρικήν. Αἱ Κωακαὶ Προγνώσεις μεταξὺ ἄλλων λέγουν:

“Ὅτα ψυχρὰ καὶ διαφανέα καὶ συνεσταλμένα, ὀλέθριον.”¹

Ὀλίγον δὲ κατωτέρω προσθέτουν ὀπτικὰς ἀκριβείας:

“... πελαιαινόμενον δὲ (ἐὰν ἀποβαίνουν πελιδνά, μελανὰ) ἐπὶ τουτέοισι βλέφαρον ἢ χεῖλος ἢ ρίς, συντόμως θανάσιμον.”²

Τὸ Προγνωστικὸν ἐπίσης λέγει:

“Ἐῖη δ' ἂν τὸ τοιόνδε: ρίς, ὀφθαλμοὶ κοῖλοι, κρόταφοι συμπεπτωκότες,

1) Ἱπποκράτους, Κωακῶν Προγνώσεων, Τμήμα Β΄. § VI, 188. (Ἐκδ. Littré, Τόμ. V, σελ. 624).

2) Αὐτόθι, § VII, 209. (Ἐκδ. Littré Τόμ. V, σελ. 630).

„ῥα ψυχρὰ καὶ συνεσταλμένα καὶ οἱ λοβοὶ τῶν ὥτων ἀνεστραμμένοι καὶ
 „τὸ δέσμα τὸ περὶ τὸ μέτωπον σκληρόν τε καὶ περιτεταμένον καὶ καρφα-
 „λέον ἔόν„.¹

Μία ἱατρικὴ λεπτομέρεια ἣτις πρωτίστως ἔχει τὴν σπουδαιότητά της αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔπειτα διὰ τὴν χρονολογικὴν της ἀξίαν περιζκλείεται εἰς τὴν φράσιν τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου, ἀφορῶσα τὴν ἀφύπνισιν τῆς προικηπίσεως:

“Καὶ τὸ φυλακισμένο πνεῦμα ἤρχισε νὰ κατέρχεται διὰ μέσου τοῦ μυελοῦ„.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τῆς γαληνικῆς περιόδου, ὁ ἐγκέφαλος ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἕδρα τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ “ψυχικοῦ πνεύματος„. Ἐὰν ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἀρχαίαν λέξιν διὰ τοῦ “νευρικοῦ ρευστοῦ„ (influx nerveux), θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει μεγάλη ἀβυσσος μεταξὺ τῶν γνώσεών μας καὶ τῶν γνώσεων τῶν Ἑλλήνων, ἀφορῶσα τὴν ψυχικὴν ζωὴν. Διὰ μέσου τοῦ μυελοῦ συνεκοινῶναι τὸ ρευστὸν τοῦτο μὲ τὰ περιφερικὰ νεῦρα. Κατὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου ὁμιλεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς του καὶ καταδεικνύει τελείαν γνῶσιν τῶν συγχρόνων ἱατρικῶν ἰδεῶν.

Λοιπόν, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἱπποκράτους ἡ γνῶσις αὕτη, ὅτι δηλαδὴ ὁ νωτιαῖος μυελὸς χρησιμεύει ὡς φορεὺς δὲν εἶχεν ἀκόμη καθορισθῇ. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην τὰ σπίνια ἀνατομικὰ βιβλία τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς μᾶς παρέχουν δεδομένα τελείως συμπερασματικά.

Χωρίον τι τοῦ “Περὶ σαρκῶν„ βιβλίου διασαφίζει τὸ ζήτημα τῶν ἀνατομικῶν χαρακτήρων τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου:

“Ὁ δὲ ἐγκέφαλος, λέγει, ἐστὶ μητρόπολις τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ κολλώδους “τὸ δὲ θερμὸν τοῦ λιπαροῦ μητρόπολις. . . Καὶ ὁ μυελὸς ὁ καλούμενος νω-
 „τιαῖος καθήκει ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ τοῦ λιπαροῦ ἢ
 „τοῦ κολλώδους, πούλῳ, ὥσπερ καὶ τῷ ἐγκεφάλῳ. Διὰ τοῦτο οὐκ ἂν δικαίως
 „καὶ αὐτὸ εἴη μυελὸς τοῦνομα. Οὐ γὰρ ὅμοιος τῷ ἄλλῳ μυελῷ„.²

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐπιμείνη ἰδιατέρως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς συνεχείας τοῦ μυελοῦ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου, λεπτομέρεια ἣτις φαίνεται ἴσως νέα εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Εἰς τὴν “Περὶ ἀδένων„ πραγματείαν, βλέπομεν ἀσθένειάν τινα “κατερχομένην„ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὸν μυελόν, μὴ ἀκολουθοῦσαν ὅμως τὸν δρόμον τῆς συνεχείας.

“Ἀλλη νοῦσος διὰ φλεβῶν ἐπὶ νωτιαῖον ἀπὸ κατάρρου κεφαλῆς. Ἀἴσει δὲ ἐνταῦθα ἐπὶ ἱερὸν ὀστέον, ἄγων τὴν ἐπιρροὴν ὁ νωτιαῖος καὶ ἐνα-
 „πέθετο τῇσι κοτύλης τῶν ἰσχίων„.³

1) Ἱπποκράτους, Προγνωστικόν, 2. (Ἔκδ. Littré, Τόμ. II, σελ. 114).

2) Ἱπποκράτους, Περὶ Σαρκῶν, 4. (Ἔκδ. Littré, Τόμ. VIII, σελ. 588).

3) Ἱπποκράτους, Περὶ ἀδένων, Id. (Ἔκδ. Littré, Τόμ. IX, σελ. 570).

Διὰ τὰ μεταβῆ εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἡ συμφόρησις (fluxion), ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἰδέα τῆς στενῆς σχέσεως μεταξὺ ἐγκεφάλου καὶ νωνιαίου μυελοῦ δὲν εἶναι ἀκόμη καθωρισμένη. Θὰ χρειασθοῦν αἱ ἔρευναι τῶν διδασκάλων τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Γαληνοῦ, διὰ τὰ διευκρινισθῇ τὸ ζήτημα ὀριστικῶς.¹

Ἐπομένως τὸ ἀφορῶν τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν χωρίον ἀποδεικνύει καὶ πάλιν ὅτι αἱ ἱατρικαὶ γνώσεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος, εἶναι τῆς ἐποχῆς του, δηλαδή ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὴν μετὰ τὸν Γαληνὸν περίοδον.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν συμβουλίων, καταλήγομεν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπείαν τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου.

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐνήμερος εἰδικωτάτων λεπτομερειῶν, πουθενὰ δὲ δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ἱατρικὰς του γνώσεις. Ὅσα λέγει καὶ ὅσα περιγράφει εἶναι ἀπόρροια τῶν συνήθων περιγραφῶν τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς συγγραφεῖς οὐδεμίαν ἔχοντας ἱατρικὴν μόρφωσιν.

Ὑπεβλήθημεν εἰς τὸν κόπον, εὐχάριστον ἄλλως τε, τὰ ἀναγνώσωμεν τὰ ἔξ μυθιστορήματα τῶν σοφιστῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάχιστα ἔχομεν τὰ σταχυολογήσωμεν ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως. Δὲν θὰ ἦτο ὅμως ἐντελῶς ἄσκοπον τὰ ἀναλύσωμεν τὰ παλαιὰ ταῦτα χωρία χρονολογούμενα ἀπὸ 1600 καὶ 170 ἐτῶν. Εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, εὐρίσκομεν ἀκόμη ἓνα ἱατρικὸν συμβούλιον.

Πρόκειται “Περὶ τῶν κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν,” τοῦ Ἡλιοδώρου.

Ἡ Χαρίκλεια ἐρωτεύθη περιπαθῶς τὸν Θεαγένην. Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις αὗται τοῦ ἔρωτος ἀπασχόλησαν ἀρκετὰ τοὺς ἀρχαίους, οἱ ὁποῖοι τὰς περιγράφουν ὡς συνοδευόμενας ἀπὸ ἀνορεξίαν, ἀπίσχνανσιν, καὶ διαφόρους νευρικὰς διαταραχάς. Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται φαίνεται ὅτι ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀσθενεία τις. Διότι ὅπως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀπολλωνίου, ὁ πατὴρ τῆς Χαρίκλειας προσκαλεῖ τοὺς διασημοτέρους ἰατροὺς ὑποσχόμενος ὅλην τὴν περιουσίαν του εἰὰν ἠδύναντο τὰ τὴν θεραπεύσουν.

“Ἀμα ἔφθασαν οἱ ἱατροί, λέγει τὸ κείμενον, ἤρχισαν τὰ τὴν ρωτοῦν τι ἡσθάνετο, ἀλλ’ ἐκείνη ἐγύρισε ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, χωρὶς καθόλου τὰ τοὺς ἀπαντᾷ, καὶ μόνον ἐπανελάμβανε ἀδιακόπως τὸν ὁμηρικὸν τοῦτον στίχον:

“ὦ Ἀχιλλεῦ Πηλῆος υἱέ, μέγα φέροια” Ἀχαιῶν,

(Ἰλιάδ. Π, 21).

Ὁ σοφὸς Ἀκεστῖνος ἔπιασε τὸ χεῖρι τῆς παρὰ τὴν θέλησίν της, διὰ τὰ

1) Πρβλ. Ch. Daremberg, Exposition des connaissances de Galien sur l'anatomie, physiologie et pathologie du système nerveux (Thèse de Paris 1841, σελ. 38—39). Ὁ μυελὸς προέρχεται ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπως ὁ κλάδος ἐκ τοῦ κορμοῦ, ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ὁ Γαληνὸς ἐπαναλαμβάνει ἀδιακόπως. Ἀντιθέτως ἐφρῶνει ὁ Φιλότιμος (περὶ τὸ 290 π. Χ.) μαθητὴς τοῦ Πραξαγόρου, θεωρῶν τὸν ἐγκέφαλον ὡς ὄργανον μικροτέρας σημασίας, ἐξ οὗ καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ Γαληνοῦ.

κρίνη τὴν πάθησίν της ἐκ τῶν κινήσεων τοῦ σφυγμοῦ, πράγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, φρονοῦμεν, τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας. Ἀφοῦ παρέτεινεν ἐπὶ πολὺ τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν καὶ κατ' ἐπανάληψιν περιέφερε τὰ βλέμματά του ἐπ' αὐτῆς: ὦ Χαρίκλῃ, εἶπε, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἄρρωστο στὸ κορίτσι αὐτό, δὲν εἶναι τὸ σῶμα, διότι δὲν ὑπάρχει οὔτε περίσσεια χυμῶν οὔτε πόνοι καὶ καρηβιαρίαι, οὔτε ὀξύς πυρετός. Ἡ ἄρρώστεια δὲν εὐρίσκεται στὸ σῶμα της. Δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸ σῶμα οὔτε σὲ κανένα μέρος του, καὶ τοῦτο εἶναι προφανὲς καὶ ἀναμφισβήτητον.

Πρέπει, Χαρίκλῃ, νὰ βροῦμε κάποιον νὰ τὴν γιατρέψῃ, κι' αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖον ἀναστενάζει.¹

Ἐδῶ τὸ συμβούλιον δὲν στερεῖται σπουδαιότητος, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὄχι μόνον εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα σοφιστικά μυθιστορήματα, πᾶν ὅ,τι σχετίζεται μετὰ τὴν ἱατρικὴν, ἔχει παρατηρηθῇ καὶ περιγραφῇ μὲ σύνεσιν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐξέτασις αὕτη περιοριζομένη εἰς τὴν ψηλάφησιν τῆς κερκιδικῆς ἀρτηρίας καὶ τὴν ἐπισκόπησιν, ἀπὸ ἀπόψεως πλούτου λεπτομερειῶν καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῶν δύο ἱατρικῶν συμβουλίῶν τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου.²

Τοῦτο ἐνισχύει ἀκόμη περισσότερον τὴν ὑπόθεσίν μας ὅτι ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου ἦτο ἱατρός.

* * *

Ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης μας, καὶ ἐρωτῶμεν ποῖα εἶναι ἡ ἀξία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ περιφήμου τούτου σοφιστικοῦ μυθιστορήματος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς.

Δι' ἡμᾶς πρὸ παντὸς ἔχει τὴν ἀξίαν κλινικῆς σελίδος. Παρὰ τὰς πολυαρίθμους περὶ τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς πραγματείας, ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίσωμεν πῶς εἰς ὠρισμένα περιστατικά ἐνήργει ὁ Ἕλλην ἱατρός, πῶς καθωδεγεῖτο, ἐπὶ τῇ βάσει τίνων παρατηρήσεων ἐσχημάτιζε τὴν διάγνωσίν του, καὶ ποῖα μέσα διέθετε ὡς τὰ δραστικώτερα καὶ τὰ μᾶλλον ἐνδεικνυόμενα ἐκ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ταμείου. Ἀπεδείξαμεν—μὲ πολλὰς ἀποδείξεις—ὅτι αἱ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον ἀναφερόμεναι διαγνωστικαὶ μέθοδοι ὅπως καὶ αἱ θεραπευτικαί, ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἱατρικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῶν ἀποτελεῖ μίαν ὠραίαν εἰκόνα τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν ἰδεῶν τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς.

Ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν λεπτομερειῶν αἱ ὁποῖαι ἀφορῶσι τὴν ἐπιστήμην, ἀναφαίνονται καὶ ἄλλαι εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον, αἱ ὁποῖαι ἀνάγονται

1) Τὰ κατὰ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν, βιβλ. IV κεφ. VI—VII.

2) Εἰς τὰ “Κατ’ Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην”, εἰς παρομοίαν περίπτωσιν καταφεύγουν εἰς τὸ ἐν Κολυφῶνι Μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς τοὺς γονεῖς τῆς Ἀνθίας ὅπως καὶ τοῦ Ἀβροκόμῃ, ὅτι πρόκειται περὶ ἐρωτικοῦ πάθους, δυναμένου νὰ θεραπευθῇ διὰ γάμου. (Τὰ Κατ’ Ἀνθίαν καὶ Ἀβροκόμην, βιβλ. A. κεφ. VI).

εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Αἱ τελευταῖαι δὲ αὗται δὲν εἶναι οὔτε ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρουσαι, οὔτε ὀλιγώτερον σπουδαῖαι. Ἀπ' ἐναντίας εἶναι πολυτιμώταται.

Καὶ πράγματι εἰς οὐδὲν ἔργον τῆς ἀρχαιότητος δὲν εὐρίσκονται ἱατρικαὶ σκιαγραφίαι χαραγμέναι μὲ τόσῃ σαφήνειαν καὶ τόσον ποικίλαι ὅσον εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τύριον. Βλέπομεν εἰς αὐτὸν τὴν ἱατρικὴν νεολαίαν σπουδάζουσαν, τοὺς νοσοκόμους αὐξάνοντας τὴν συνοδείαν τῶν διδασκάλων των, τὸν ἱατρὸν ἐκπαιδεύοντα τοὺς μαθητάς του. Βλέπομεν τὸν ἱατρὸν εἰς τὴν καθημερινήν του ζωὴν: ἀναπνέοντα ὀλίγον ἀέρα, στήνοντα μίαν πυρὰν παρὰ τὴν οἰκίαν του, παρέχοντα τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὰς διαμερίσματά του. Τὸν συλλαμβάνομεν εἰς τὰς πρὸς τοὺς ὑφισταμένους του σχέσεις καὶ πρὸς τοὺς μαθητάς του, καὶ αἱ σχέσεις αὗται διέπονται ἀπὸ μιᾶ μεγάλης ἐγκαρδιότητος. Οἱ νοσοκόμοι δὲν εἶναι ἀπότομοι, ὁ μαθητὴς τοῦ Χαιρήμονος ὅστις θὰ μπορούσε νὰ βλάβῃ τὸν διδάσκαλόν του μὲ τὴν ἀνεξάρτητον μέθοδόν του ἢ νὰ διεγείρῃ τὸν φθόνον του, ἀπ' ἐναντίας ἀνταμείβεται, μὲ ἀξιοσημείωτον εὐθύτητα.

Ἐπίσης δὲν μπορούμε παρὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ὥραϊαν ψυχικὴν ἀρμονίαν τοῦ Χαιρήμονος, ἐκδηλουμένην ἀκόμη εἰς τὸν φιλανθρωπικὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ πτώμα ἐνὸς ναυαγίου.

Καὶ ἔπειτα παρελαύνει πρὸ ἡμῶν τὸ ἱατρικὸν σῶμα ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς βαρείας κοινωνικῆς του ἀποστολῆς. Ὁ συγγραφεὺς μᾶς τὸ παρουσιάζει εἰς δύο περιστάσεις: Εἰς τὴν πρώτην πρόκειται περὶ ἐνὸς συμβουλίου κατόπιν προσκλήσεως, κατὰ τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ ἐπαινέσωμεν τὴν τελείαν ἱατρικὴν ἐξέτασιν, πρᾶγμα ποὺ ἀρκούντως διεσαφίσαμεν. Ὑπάρχει ὅμως ἀκόμη νὰ τονίσωμεν τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν λεπτότητα μεθ' ἧς θέτουν τὴν διάγνωσίν των. Δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς αὐτὸ τὸ ἐπιδεικτικόν, ὅπως θὰ παρατηρηθῇ παραδείγματος χάριν βραδύτερον εἰς τὸ ἱατρικὸν συμβούλιον τοῦ "Βιβλίου τῶν ἑπτὰ σοφῶν," τοῦ ὥραίου μεσαιωνικοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ δευτέρα τυχαία περίπτωσις, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ Ἀπολλωνίου τῆς Τύρου νὰ δημιουργήσῃ τὴν εὐγενῆ μορφήν τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χαιρήμονος, μίαν ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας ἀναμφιβόλως τῆς παγκοσμίου φιλολογίας. Ἰδοὺ ἓνας νεανίας ἔχων εἰς τὸ αἷμά του τὸν ἔρωτα τῆς ἱατρικῆς, μιᾶ πραγματικῆς κλίσι. Ἀγαπᾷ τὴν ἱατρικὴν διὰ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του, ὅπως ἤθελεν ὁ Ἱπποκράτης.

Κανεὶς δὲν τοῦ ἐπιβάλλει νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν γυναῖκα τῆς ὁποίας πρόκειται νὰ καύσουν τὸ σῶμα. Ἀλλ' ἡ ἱατρικὴ συνείδησίς του ἀγρυπνεῖ καὶ θέτει τὸ ἐρώτημα: Ἴσως! Καὶ μὲ κίνδυνον νὰ προσβάλλῃ τὸν διδάσκαλόν του, ὑποβάλλει τὸ πτώμα της εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν, κατέχεται ἀπὸ φλογερὰν ἐπιθυμίαν νὰ τὴν γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν θάνατον. Δὲν ἔχει ὑπ' ὄψει τοῦ οὐδεμίαν ἀμοιβήν, ὠθεῖται εἰς τὰς ἐρεῦνας του καὶ τὰς ἀποπείρας του, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν του δαιμόνιον. Μᾶς ἐμπνέει τόσον ζωηρὰν συμπάθειαν καὶ χαι-

ρόμεθα καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν νεαρὰν πριγκήπισσαν, ὅταν ἐπιτυχάνῃ μίαν περίλαμπρον ἐπιτυχίαν.

Ἔτσι λοιπὸν μὲ σύντομα χαρακτηριστικά, κτυπητά, ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου, ἐδημιούργησε ἓνα ἐκτεταμένον ἱατρικὸν περιβάλλον. Καὶ τὸ περιβάλλον αὐτὸ πάλαι ἀπὸ ζωὴν καὶ ἡ εἰκὼν του χαραχθεῖσα μὲ ἀληθινὸ συγγραφικὸ ταλέντο, παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς μίαν ὥραϊαν φιλολογικὴν σελίδα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἓνα ἱστορικὸν δοκουμεντό μεγάλης ἀξίας.
